

Sola kommune

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER 2017-2027 DEL 2 KULTURHISTORISK RISS

Sola kommune

asplan viak

INNHOLD

- 05 | **01 Historisk riss**
Førreformatorisk tid
Nyere tid (1537 e. Kr)
- 17 | **02 Tematisk beskrivelse**
Kulturlandskapet
Landbruk
Kystkultur
Samferdsel
Forsvar og krigsminner
Kirker og kirkegårder
Samfunnsinstitusjoner
Ferie og fritid
Nyere arkitektur
Museale samlinger
- 43 | **03 Kilder**

FORORD

Asplan Viak har vært engasjert av Sola kommune for å utarbeide Kulturminneplan for Sola. Morten E Hansen i Sola kommune har vært kontaktperson for oppdraget. Sola historielag og referansegruppen for planarbeidet har gitt verdifulle bidrag til kulturminneplanen. Kald krig er beskrevet av Sondre B. Hvam ved Jærmuseet.

Lene K Nagelhus har vært oppdragsleder for Asplan Viak. Astrid Storøy, Kjell Arne Valvik og Ida Haukeland Janbu har vært medarbeidere i team. Jon Rustand og Mehdi Khakpour har bistått med karttekniske løsninger.

Trondheim, 06.01.2017

Lene Nagelhus

Oppdragsleder

Astrid Storøy

Kvalitetssikrer

01

HISTORISK RISS

Førreformatorisk tid
Nyere tid (1537 e. Kr)

A decorative graphic at the bottom of the page consisting of three horizontal rows of overlapping, rounded, scalloped shapes. The top row is dark orange, the middle row is a lighter shade of orange, and the bottom row is a very light, almost white shade of orange. The shapes are arranged in a repeating pattern, creating a rhythmic, wave-like effect.

1.1 FØRREFORMATORISK TID

1.1.1 ELDRE STEINALDER (9000-4000 F.KR.)

Eldre steinalder omfatter perioden fra issmeltingen til ca. 6000 år før nåtid. Jæren var et av de første områdene i Norge som ble isfritt for 13-14 000 år siden. På grunn av istyngden sto havet mye høyere enn i dag, og for Tanangerhalvøya utgjorde forskjellen ca. 20 meter. Nord-Jæren besto den gang av en mengde store og små øyer og halvøyer, der høydedragene rundt Myklebust, Tjora og Sola utgjorde hver sin øy. Bare den søndre delen av Sola var landfast. I denne perioden levde menneskene som jegere og sankere, og benyttet redskaper og utstyr av stein, bein, horn, lær og tre.

Tidstabell med perioder og dateringer, (etter Indrelied, 2009).

9000 - 4000 f.Kr.	ELDRE STEINALDER (MESOLITICUM – MESOLITTISK TID)
9000 - 8200 f.Kr.	Tidligmesolitikum (TM)
8200 - 6300 f.Kr.	Mellommesolitikum (MM)
6300 - 4000 f.Kr.	Senmesolitikum (SM)
4000 - 1750 f.Kr.	YNGRE STEINALDER (NEOLITICUM – NEOLITTISK TID)
4000 - 3400 f.Kr.	Tidligneolitikum (TN)
3400 - 2700 f.Kr.	Mellomneolitikum A (MN A)
2700 - 2400 f.Kr.	Mellomneolitikum B (MN B)
2400 - 1750 f.Kr.	Senneolitikum (SN)
1750 - 500 f.Kr.	BRONSEALDER (BRA)
1750 - 1100 f.Kr.	Eldre bronsealder (EBRA)
1100 - 500 f.Kr.	Yngre bronsealder (YBRA)
500 f.Kr. - 1000 e.Kr.	JERNALDER (JA)
500 f.Kr. - 570 e.Kr.	Eldre jernalder (EJA)
500 f.Kr. - Kr.f.	Førromersk jernalder (Keltertid)
Kr.f. - 400 e.Kr.	Romersk jernalder (Romertid)
Kr.f. - 200 e.Kr.	Eldre romertid
200 - 400 e.Kr.	Yngre romertid
400 - 570 e.Kr.	Folkevandringstid
570 - 1000 e.Kr.	Yngre jernalder (YJA)
570 - 800 e.Kr.	Merovingertid
800 - 1000 e.Kr.	Vikingtid
1000 - 1537 e.Kr.	MIDDELALDER (MA)
1537 e.Kr. –	NYERE TID (ETTERREFORMATORISK TID)

1.1.2 YNGRE STEINALDER (4000-1750 F.KR.)

I yngre steinalder ble klimaet i landet gunstigere ved at det ble tørrere og varmere. Det medførte at bosetningsområdene ble utvidet, og nye redskap og arbeidsmåter kom inn og førte til endringer i dagliglivet. En økning i mengden av arkeologiske funn bekrefter dette. Fra å være en hovednæringskilde ble jakt og fangst etter hvert mer og mer et tillegg til jordbruksnæringen. Overgangen til jordbruket førte til at folk ble mer bofaste, noe funn av bein- og knokkelfunn av husdyr som ku, sau og svin på boplasser i huler og hellere bekrefter. Avtrykk av korn i kokekar forteller om åkerbruk. Bosettingen flyttet seg i denne periode fra strandboplassene til høydedragene hvor det var bedre vilkår for jordbruk. Jærlandskapetets vide avrundede morenehauger gav godt grunnlag for åkerbruk. Flintsaker som må være forarbeidet i Danmark eller Sør-Sverige tyder på at også handel fikk en økende betydning i løpet av yngre steinalder.

I sammenheng med den nye kunnskapen om jordbruk kom det til en rekke nye gjenstandstyper som keramikk, slipte flintøkser og stridsøkser. Lokale bergarter ble tatt i bruk, og da særlig skifer som var lett å tilvirke. Det finnes kjente boplasser fra yngre steinalder mange steder i kommunen, som Jåsund, Meling, Tjora, Sømme, Sola, Ølberg, Rege, Stangeland, Sande og Joa.

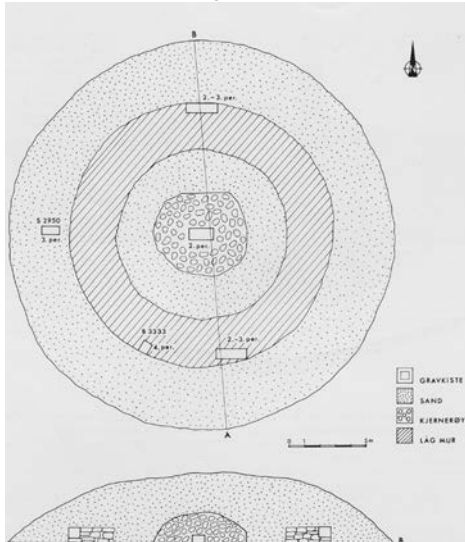
Flintredskap. Kilde: Sola historielags nettside.

Øks funnet på Vestre Stangeland i 1908. Kilde: Sola historielags nettside.

Tegning av gravhaugen store Melhaug.
Kilde: Sola historielags nettside.

Helleristninger Valhaug.
Kilde: Sola historielags nettside.

Sothaug. Kilde: Sola kommune

1.1.3 BRONSEALDER (1750-500 F.KR.)

Først i bronsealderen ble korndyrking vanlig. Med bronsealderen endret også gravskikken seg da folkene ble bofaste, og de første gravmonumentene ble konstruert. Gravene besto av hauger av stein i form av gravrøyser plassert på toppen av morenehauger, nes, holmer og bergrydder - godt synlige over store avstander. Bronsealderfolket på Sola var de første som begynte med kremering av døde, og med det ble gravhaugene etter hvert mindre. Det er gjort rike funn fra bronsealderen i Sola, noe som tyder på at dette var en rik og aktiv periode.

Det er ikke funnet mange sikre boplasser fra denne tiden, men ved Tanangerveien i Sømme er det de siste årene funnet et hus av den toskipede typen fra bronsealder.

Gravhaugene fra eldre bronsealder ligger med omtrent like store avstander mellom hver gravhaug. Dette kan tyde på at hele området var delt opp i omtrent like store enheter, og at hver av disse tilhørte en ættegruppe med rett til åkrer, beite, jakt og fiske innenfor sitt område. Rægehaugen er det rikeste gravfunn som er gjort i Norge fra bronsealderen. Sothaug og store Melhaug er også gravhauger med betydning, og gravkister fra eldre bronsealder er kommet for dagen på Tjora, Tjelta og Byberg.

I tilknytning til gravene er det registrert helleristninger med motiver av dyr og skip samt skålgroper flere steder i Sola, spesielt i søndre del av kommunen. Helleristningene er datidens kunstuttrykk som antas å være knyttet til hellige lokaliteter der folk samlet seg.

Kvilestein på Hogstad. Kilde: Sola kommune.

Kvilestein på Meling. Kilde: Sola kommune.

1.1.4 JERNALDER (500 F.KR. - 1000 E.KR.)

Fra slutten av bronsealderen endret klimaet karakter, temperaturen sank og det ble fuktigere. Bosettingsmønsteret endret seg lite de første 5-600 årene av jernalderen. Folketallet økte noe, og en tror at hvert bruksområde ble delt opp i flere mindre etter hvert som nye grupper flyttet ut og ryddet seg egne boplasser.

Rundt år 500 f.Kr. ble jern tatt i bruk som bruksmetall, og folk flest fikk rikelig tilgang til jern og laget våpen og redskaper inspirert av romerske former. På denne tiden var det gode vilkår for å drive med jernfremstilling. Der sumpmark og myrer hadde bredt seg etter klimaskiftet, var det myrmalm å finne.

Folketallet økte merkbart de første hundre årene etter Kristi fødsel, og det ble behov for mer åkerareal. Med jernredskap ble skogen ryddet, og landskapet endret karakter fra et skoglandskap til et åpent landskap hvor lyngheiene dominerte. Gårder med inngjerdet åker og fast bosetting ble den vanligste boformen. Innmarka rundt tunet ble beskyttet mot husdyrene av en smal geil eller fegate som førte fra husene, eller en kve nær dem, og ut til beitene i utmarka.

I jernalderen oppsto det en nær sammenheng mellom fast gårdsbosetting og gravhauger, og gravene ble rikere. Gravskikken gjenspeilte endringer av religiøse tanker og bruksmåter. Mens de fleste gravene i yngre bronsealder ble anlagt i kanten av eldre storhauger, ble det i jernalder reist nye gravhauger. Svært mange ble også gravlagt i en kiste av steinheller under flat mark og uten synlig markering. Gravene kunne inneholde både brente og ubrente begravelser, og var av varierende størrelse. Mange ble gravlagt nær husene. Gravhauger i utmarka eller langt borte fra tunene på gården vitner om forsvunne gårder, eller gårder som har blitt lagt under andre. Gårder med flest gravhauger tilhørte som regel de eldste.

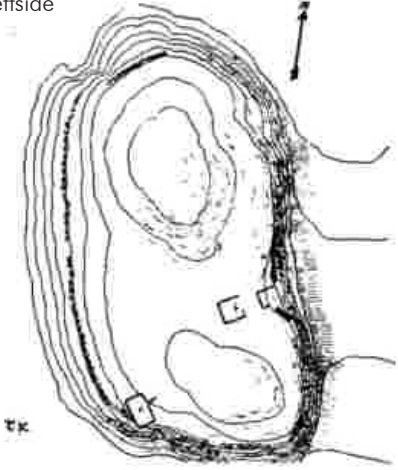
Fra den tidligste perioden av jernalderen er det bare noen få kjente gravfunn der alle har inneholdt en gravurne med brente bein. Fra yngre jernalder finnes et stort antall kjente gravfelt og enkeltliggende gravhauger, men spesielt for denne tiden er de mange rike kvinnegravene. Gravhauger og -røyser gikk helt ut av bruk omkring år 1000 e.Kr. da kristendommen begynte å få alminnelig utbredelse.

Bautasteiner, steinsettinger eller steinringer er ofte knyttet til jernalderens gravskikk. På folkemunne kalles de tingsteder eller dommerringen det ofte er knyttet hendelser, tro og tradjoner til. Domsteinene i Ølbergskogen kan være en slik gravmarkering. I Sola finnes syv lokaliteter med i alt ni registrerte bautasteiner som trolig er reist som minnesteiner.

Domsteinene i Ølbergskogen. Kilde: Sola kommune

Bygdeborg Ytraberget. Kilde: Sola historielags nettside

Nausttuffer Ytraberget. Kilde: Sola kommune.

Steinkors Tjora. Kilde: Sola kommune

1.1.5 ROMERTIDEN OG FOLKEVANDRINGSTIDEN (400 KR.F. - 570 E.KR.)

Romertiden og folkevandringstiden (400 Kr.f. - 570 e.Kr.) etterlater seg et rikt arkeologisk funnmateriale. I tillegg til gravhaugene finnes det også hustuffer og hele gårdsanlegg med gravplass, åker og gjerder, som regel lokalisert til høydedrag. Områdene på Sømme, Sola og Rege illustrerer godt datidens ættegrenser, med gårder på terrasser eller høydedrag som ble tørrlagt i eldre steinalder. Det antas at det fantes ca 60 gårder i området som i dag utgjør Sola kommune og tidligere Madla kommune, mot 40 i nyere tid. Det kan ha bodd like mange her den gangen som i 1660-årene, dvs ca. 750 mennesker. Det mest helhetlige gårdsanlegget er funnet på grensen mellom Sande og Skadberg.

I Sola og Madla finnes også de største konsentrasjonene av nausttuffer som er kjent i landet, de fleste er lokalisert langs Hafrsfjorden. Bygdeborgene skriver seg fra folkevandringstiden. I Sola er det kjent tre bygdeborger på henholdsvis Ytraberget, Myklaberget og Bjerget.

Det mangler arkeologiske funn fra tiden 550 - 700 e.Kr. Mye tyder på at det skyldtes avfolkning og fraflytting. En regner med at halvparten av gårdene fra folkevandringstiden lå øde på 600-tallet.

1.1.6 VIKINGTIDEN (800-1000 E.KR.)

I vikingtiden (800-1000 e.Kr.) øker funnene i omfang. For mange bygder ble denne tidsperioden en storstilt rydningstid. Makt og posisjon i vikingtiden var i stor grad basert på skip og gode havner. Seilet ble tatt i bruk, og håndverkerne klarte å bygge havgående båter og skip.

En tror at det må ha vært rike godseiere i bygdene omkring Hafrsfjord på denne tiden. De mange nausttuffene, gravminner, bautasteiner og steinkors tyder på et høvdingemiljø med betydelig makt og rikdom. Trolig var Sola og Tjora de viktigste gårdene i overgangsperioden mellom vikingtid og middelalder.

Vikingtiden var en rik tid i Sola historisk sett. Slaget ved Hafrsfjord i 872 e.Kr., som man mener fant sted ved Ytraberget, er av nasjonal betydning på linje med Eidsvoll og Stiklestad. Erling Skjalgsson levde på tusenårsskiftet og døde i 1027/28. Hans historie har vært viktig for Sola. Erling Skjalgsson bodde på Solagården, som var en av de virkelig store gårdene på Vestlandet.

1.1.7 MIDDELALDER (1000-1537 E.KR.)

Innføringen av kristendommen markerte overgangen til en ny tidsepoke, middelalderen. Sola var trolig, ut fra sin nærhet til Storbritannia, et av de stedene i landet som ble kristnet tidligst. Veksten i vikingtiden fortsatte inn i kristen tid. Gjennom hele middelalderen var det tekniske nivået i jordbruket svakt, og produktiviteten liten. Bosetningen spredte seg utover det som i dag er dyrka mark i bygdene. I tillegg til korndyrking og husdyrhold, benyttet man seg også av resursene skogen og myrene kunne tilby. Skogen gav viktige produkter som tømmer til hus og bygningsmateriale til båter, og man brukte skogen til produksjon av kull, til utvinning av jern fra myrmalm og til å utvinne tjære. Samfunnsutviklingen i høymiddelalderen kjennetegnes ved en sterk vekst i offentlig organisasjon og myndighet.

Sola ruinkyrkje. Kilde: Sola kommune

Steinmurer og kulturlandskap.
Kilde: Asplan Viak

Etter Erling Skjalgssons fall ble det reist en steinkirke på Sola mellom 1120 og 1130, i dag kalt Sola ruinkyrkje. Den er bygd i romansk stil, og er den eneste steinbygningen fra høgmiddelalder i Sola. Det har trolig også vært kirke på Tjora på 1100-tallet. På kirkegården stod i alt fire steinkors. I middelalderen ble det også bygd kirke og kirkegård på Håland, sannsynligvis på 1200-tallet. Kirken ble revet og kirkegården nedlagt etter at den nye kirken med kirkegård på Sola tatt i bruk i 1842.

Sola-området har vært godt jordbruksland med gode fiske- og fangstmuligheter. De eldste gårdene lå sentralt til ved de mest brukte ferdselsveiene. Åkrene ble lagt på selvdrenerende jord, og jordsmonn og klima lå vel til rette for kornproduksjon. Lyngheiene var viktige for feholdet, og ble pleid etter bestemt mønster. Beitende dyr hindret trær i å vokse opp. Røsslyngen gav vinterbeite og kunne høstes til vinterfôr. For å holde lyngen frisk og ung, måtte lyngheiene brennes regelmessig. Tang og tare ble nytted til gjødsel og fôr. Det dyrkede arealet ble stadig utvidet. Gårdsbosettingen ble tettere og folketallet nådde en topp før Svartedauden. Folkeøkningen førte til at gårdene ofte ble delt i to eller flere bruk. Husene til de ulike brukene lå sammen i et tun med teigdelte åkrer i tilknytning til tunet og engstykker utenfor åkrene, mens utmarka lå lengst unna og ble utnyttet i fellesskap. Etter hvert som gårdene ble delt beholdt de det gamle grunn-navnet tilført himmelretningen de lå i, eksempelvis nedre, østre, vestre.

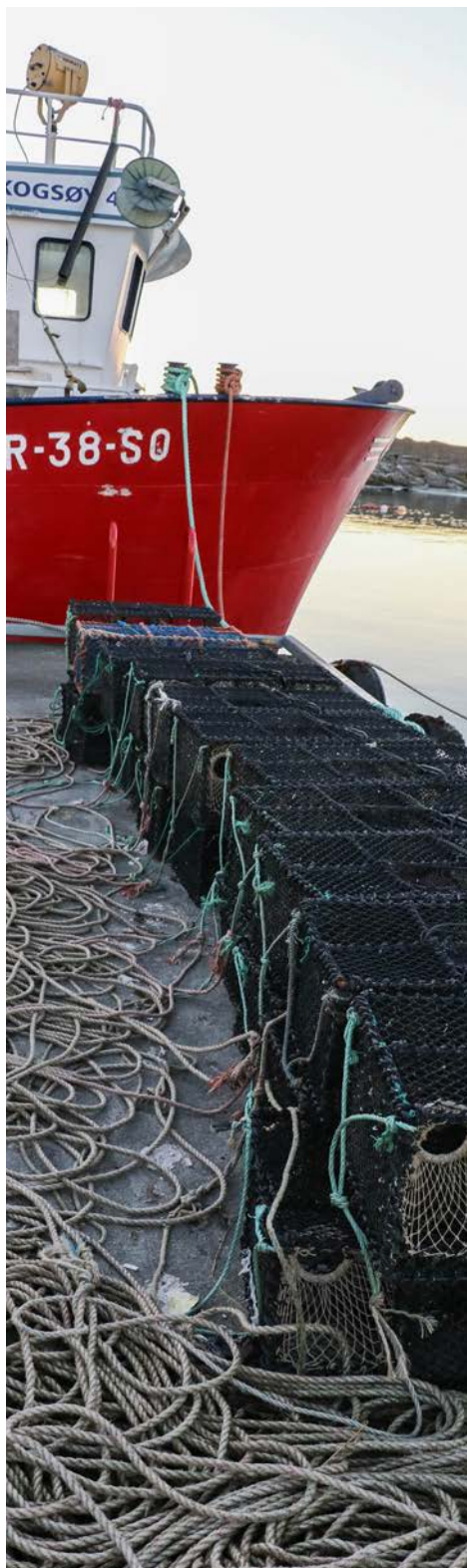
Frem til Svartedauden i 1349 var det en jevn befolkningsvekst og ekspansjon av gårdene landet rundt. Høsten 1349 kom Svartedauden, og nærmere 2/3 deler av det norske folk døde. Antall gårder i drift ble halvert. Det synes ikke å ha foregått noen nyridding av bruk i Rogaland mellom 1350-1600. Senmiddelalderen ble derfor en vanskelig tid for de fleste i Sola, siden hele grender og bygder ble lagt helt eller delvis øde. Først på 1500-tallet begynte det å gå oppover igjen, og ikke før et stykke ut på 1600-tallet var folketallet oppe på samme nivå som før pesten. Etter hvert som folketallet økte ble en del av ødegårdene tatt opp igjen, i tillegg til at nye gårder ble ryddet og etablering av husmannsplasser gav livsgrunnlag for en stadig økende befolkning. Manntallet fra 1520 viste at det var de største og mest sentrale gårdene som tålte krisen best, og de folkene som var igjen tok de beste gårdene.

Bøndene i Sola hadde store åkrer som gav god avkastning. Det ble gjødslet med husdyrgjødsel, ofte oppblandet med kompost av torv, lyng, tang og tare. Husdyrholdet var også intensivt sammenlignet med andre deler av Rogaland, fordi utmarksområder med vide lynghei og talløse myrhull ble effektivt utnyttet. Jordbruket var preget av selvforsyning, men overskuddet av korn ble solgt, bl.a. byttet folk til seg kjøtt mot korn fra Sørlandet. Grensene mellom gårdene var stort sett de samme som i tidligere tider, med et system der de ulike gårdene hadde teigene sammenblandet med hverandre (teigblandingssystemet). Problemene med systemet eskalerte, teigene ble små og lå spredd utover et stort område etter hvert som gårdene ble delt. Teigsystemet preget landskapsbildet, med innmarka inndelt i mange små landskapsrom innrammet av steingjerder på kryss og tvert, og husene samlet i klyngetun. Havet var også fortsatt et viktig næringsgrunnlag for folk og samfunn i denne perioden.

1.2 NYERE TID (1537 E.KR.-)

Hummerfiske. Kilde: Sola kommune.

1.2.1 JORDBRUKSSAMFUNNET

Reformasjonen i 1536 førte til at en flere hundre år gammel katolsk tradisjon ble brutt. Den norske kirken mistet selvstendigheten, og fordanskningen tok til. Starten på oppryddingen og veksten etter pesten falt noenlunde sammen med de store hendelsene på rikspan. Akkurat når oppsvinget startet vet man ikke. Frem til 1590 er det oppryddingen av ødegårdene som gir den store økningen i tallet på brukere. Nye små, avsidesliggende og skrinne marginalgårder (1600-tallsrydningene) tyder på et hardt befolkningspress, og de gamle gårdene ble delt opp i flere bruk. Det er i de ytre områdene en finner mest bruksdeling, det var her presset på ressursene var størst. Tananger utviklet seg på slutten av 1600-tallet til å bli et senter med bakgrunn i at her var omtrent den eneste havnen langs hele Jærkysten som kunne ta imot større fartøyer. Hummerfiske la det første grunnlaget, senere ble sildefiske viktig.

Etter 1800 kom det både en befolkningsekspløsjon og en økonomisk ekspansjon. Folketallet i Sola ble nesten firedoblet i perioden frem mot 1930, mye på grunn av tilflytting. Antall bruk økte, uten at brukene ble mindre. Dette skyldes en storstilt nydyrking utover på 1800-tallet. Produksjonsøkningen var større enn folketilveksten, og en fikk omlegging fra selvforsyning til salgsjordbruk.

Gjennom utskiftingen i første halvdel av 1800-tallet forsvant det gamle teigsystemet. Etter utskiftingen endret landskapet karakter til en større skala, dominert av enbølte bruk (kun ett gårds- og bruksnummer) og sammenhengende jordvidder der lange rekker av steingjerder mellom åker, eng og naboer ble et dominerende trekk.

Interessen for nydyrking var stor. Nye redskaper gjorde arbeidet lettere, men krevde samtidig mer arbeid. Da ploegen ble vanlig på midten av 1800-tallet, måtte steinene fjernes fra åkrene som skulle pløyes. Disse ble lagt opp i enda flere steingjerder.

Tananger var fortsatt det "store" tettstedet i kommunen. Alt i 1797 fikk Mons Gabrielsen løyve til å drive gjestgiversted i Tananger, senere fikk familien også landhandlerløyve. Tananger var et los- og tollsted. I det gamle havneområdet finnes fortsatt hus som forteller om denne storhetstiden.

Senere, da havets næringsgrunnlag ikke var så avgjørende lenger for velstand og utvikling, utviklet Solakrossen seg til et tettsted og senere kommunesenter. Utviklingen knyttet seg til landbrukets plass i Sola-samfunnet. Meieriet sto ferdig i 1904, i 1906 kom Håland forbruksforening, og i 1921 ble det etablert mølle her.

Ny teknologi og nye store maskiner gjorde jærbondens arbeid enda lettere. Oppdyrking, drenering av myrer, uttapping av vann, kanal- og bekkelukking, masseuttak og utbygging har medført til store endringer av landskapet. Det store omfanget av steingjerder har forsvunnet. Neppe noe annet sted i landet er hele jordbrukslandskapet så sterkt preget av menneskenes utnyttelse gjennom årtusener som på Jæren.

Sola Sjø. Kilde: Asplan Viak.

1.2.2 SOLA SIVILE FLYPLASS OG ANDRE VERDENSKRIG

Sola flyplass ble åpnet 29. mai 1937, som den første sivile lufthavn i Norge. Ved åpningen bestod flyplassen av to rullebaner på henholdsvis 850 og 920 meter. Hver rullebane hadde en bredde på 40 meter. De to rullebanene var blant de første i Europa med betongdekke. Trafikkbygning, hangar og kontrolltårn ble bygget samtidig. Størrelsen på lufthavnen var fra begynnelsen ca. 600 da.

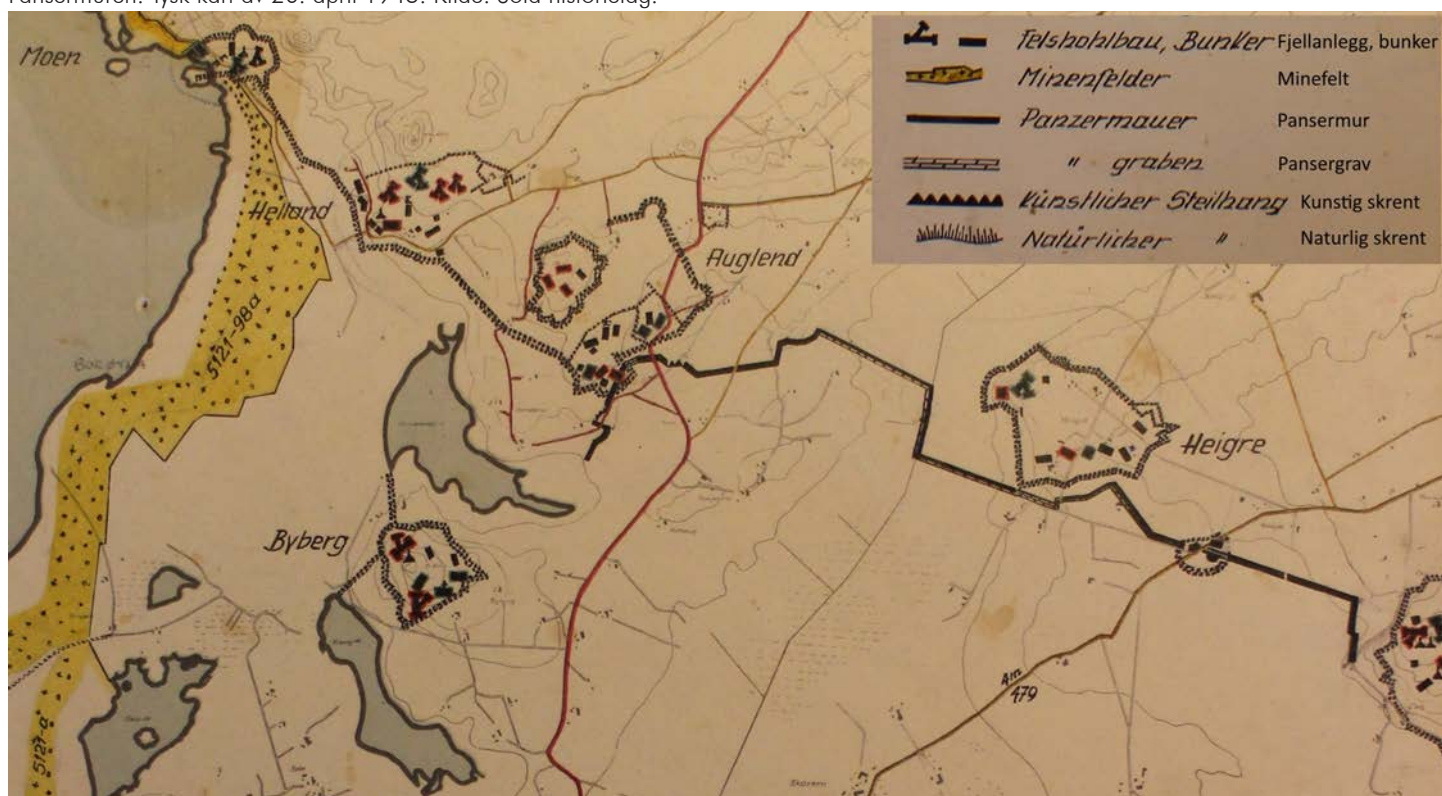
Det ble i 1937 også bygget ut en sjøflyhavn i Sømmebukta, like nord for flyplassen. Sjøflyruta med "Tante Ju" i sjøflyhavna ble etablert, og gikk godt. Under 2. verdenskrig var tyskernes hovedmål i Norge de fem største byene og Narvik. Stavanger kom her i en særstilling og skulle erobres ved å ta Sola flyplass gjennom et overraskelsesangrep gjennomført av fallskjermssoldater, en type angrep verden til da ikke hadde sett. Tyskerne besluttet raskt å utvide flyplassen.

Åsen batteri. Kilde: Sola historielags nettside.

Den tyske okkupasjonsmakten bygde ut flyplassen på Sola under 2. verdenskrig, og gjorde store investeringer i infrastruktur i området. Forsvarsanlegg rundt flyplassen og ellers i Sola er en del av den ekstyske forsvarsinfrastrukturen. Det er fremdeles igjen en rekke installasjoner fra krigen og tiden etter krigen, eksempelvis de mange ulike norske og tyske bunkere, Pantermuren, Åsen batteri, Russerhytta og sjøflyhavna.

Pantermuren. Tysk kart av 20. april 1945. Kilde: Sola historielag.

Messe Sola Sjø. Kilde: Asplan Viak.

På starten av 1950-tallet var det spesielt en flytype som satte sitt preg på Sola og det norske luftforsvaret, Republic F-84 Thunderjet. Kilde: Jærmuseets nettside.

Fra den kalde krigen. Kilde: Jærmuseet/ S.B. Hvam.

1.2.3 KALD KRIG I SOLA

Siden etableringen har flyplassen på Sola blitt bygd ut stegvis. Den første utbyggingen ble gjennomført av den tyske okkupasjonsmakta mellom 1940 og 1945. Deretter ble flyplassen utvidet av den norske stat med en ny hovedrullebane like etter krigen, før flyplassen ble ytterligere utvidet med NATO-midler gjennom store deler av 1950-tallet. Disse utvidelsene førte til at en av landets viktigste militære flybaser under den kalde krigen var på Sola.

Gjennom 1950-tallet var flyplassen av spesielt stor viktighet for det norske forsvaret da det kun var flyplassene på Sola og Gardermoen som hadde kapasitet til å operere de nye F-84 Thunderjet-flyene forsvaret fikk via våpenhjelpen. I 1954/55 hadde flybasen sitt toppår målt etter aktivitet. Sola flystasjon var fast hjem for omkring 100 militærfly, og hadde med en personellstyrke på ca. 2000 mann. I tillegg til sin rolle som hjem for norske jagerfly hadde flybasen gjennom hele den kalde krigen en viktig rolle som transittbase og fremskutt krigsbaser for NATO-allierte. På 1950-tallet var flybasene på Sola og Gardermoen de eneste flyplassene amerikanske atombombefly fra Strategic Air Command hadde avtalefestede bruksretter på, dog under kraftige restriksjoner. Mellom 1956 og 1962 var Sola utpekt som krigsbaser for en liten amerikansk avdeling jagerbombefly utstyrt med atomvåpen, øremerket operasjoner i Norge i en storkrig.

Fra midten av 1960-tallet og frem til avslutningen av den kalde krigen var flybasen annen hvert år transittbase for canadiske transportfly et par måneder i året i forbindelse med de faste «Express»-øvelsene i Nord-Norge. Somaleiren ble brukt som forlegning for de canadiske mannskapene som deltok i luftbroen. Fra slutten av 1970-tallet var flyplassen fremskutt base for amerikanerne.

Det var ikke bare på flyplassen og i luftrommet over at den kalde krigen kom til uttrykk i Sola kommune. I 1948 ble den såkalte flyplastroppen etablert, og denne hadde frem til 1983 fire stridsvogner på skarp døgnkontinuerlig beredskap. I 1951 ble det opprettet en mobiliseringslagret stridsvogneskadron på Madla som ved mobilisering skulle ha nærforsvaret av flyplassen som sin fremste oppgave. Mens flyplastroppen ble lagt ned i 1983, ble den reservelagrede eskadronen beholdt frem til starten av 1990-tallet. I teorien skulle eskadronene mobiliseres for øvelsesaktivitet hvert fjerde år.

1.2.4 ETTERKRIGSTIDEN

Tyskerne satte et markant preg på Sola under andre verdenskrig. Krigen la samtidig grunnlag for en ny tid. Med byggingen av de store anleggene som tyskerne startet forsvant arbeidsløsheten. Utbyggingen av flyplassen beslagla 6000 dekar dyrka mark, og førte til å dele kommunen i tre hovedområder: Sørabygda, Fjøreneset og Solakrossen. Det oppsto samtidig et behov for nye veier som kunne binde bygda sammen igjen.

I årene 1945 til 1965 ble innbyggertallet i kommunen fordoblet. Mens nærmere 70 % av innbyggerne i Sola levde av jordbruket ved utgangen av krigen, gjorde bare ca. 25 % det samme 20 år etter - til fordel for sysselsetting i industri og tjenesteytende næring. Økningen av antall innbyggere var i hovedsak et resultat av innflytting, mye som følge av den økte aktiviteten rundt flyplassen, både den sivile og militære delen.

Bolighus Sande. Kilde: Fortidsminneforeningen og Sola historielag.

Sande Terrasse. Kilde: Fortidsminneforeningen og Sola historielag.

Sande Terrasse. Kilde: Fortidsminneforeningen og Sola historielag.

Den store folkøkningen medførte et enormt behov for nye boliger. Rett etter krigen ble en rekke hytter rekvirert og bygd om til bolighus. Materialer fra tyske bygg ble gjenbrukt og benyttet til å bygge nye boliger. Leiren som i 1942 ble bygget på Sande for å huse om lag 600 russiske krigsfanger, og som etter krigen var samleleir for landssvikere (Rogaland Tvangsarbeidsleir), ble i i 1948 solgt og materialene ble brukt til å bygge 27 nye halvannen etasjes bolighus, i hovedsak i nærheten av flyplassen. Fra krigen og frem til 1957 ble det for det meste bygd nye bolighus på Sande, Joa og Sørnes. I alt ble det tatt i bruk 489 boliger fordelt på 331 hus. Utover 1960-tallet ble det også bygd ut boligområder andre steder, deriblant i Tananger. I 1961 ble bygningsloven utvidet til å gjelde hele kommunen, og det startet en debatt om boligutbygging kontra jordvern.

Reguleringssjef Jens J. Jensen planla sentrumsutvikling i Solakrossen med boligområder, herredshus, ny kirke og skole. Arbeidet startet i 1952 da kommunen kjøpte store deler av den gamle lensmanns-gården. Sola rådhus, tegnet av Gustav Helland, ble oppført nord for Solakrossen i 1959/60. Etter en lang strid om lokalisering ble Sola kirke, også tegnet av Gustav Helland, oppført på Sola i 1955.

Etablering av nye bolig-, næring- og industriområder samt veiutbygging har medført at mye av den stedege eldre bebyggelsen har forsvunnet. Også i gårdstunene har eldre bygninger måttet vike for moderne erstatninger, og bygningsmiljøene har blitt endret.

Den siste jagerflyskvadronen forlot Sola i 1983. Da dagens terminalbygg ved den sivile Stavanger lufthavn, Sola ble tatt i bruk i 1987 var terminalbygget det første i Norge med passasjerbroer.

1.2.5 OLJENS BETYDNING FOR SOLA

Petroleumsvirksomheten har hatt mye å si for den økonomiske veksten i Norge, og for finansieringen av det norske velferdssamfunnet. I begynnelsen av 1960-årene ble det startet opp med prøveboring i Nordsjøen.

Kommunestyret i Sola vedtok 3. desember 1965 at Aker fikk kjøpe tomt i Tananger. Kaien ble tatt i bruk allerede 10. oktober 1966, og Aker-Norsco etablerte seg som forsyningsbase i Tananger samme år. I dag dekker basen godt over 400 000 kvadratmeter, og er en av Europas største supply-baser. Allerede i 1964 vedtok kommunestyret at A/S Norske Shell skulle få bygge et oljeraffineri i Risavika, og i 1968 ble raffineriet åpnet for produksjon. Produksjonen ble utvidet etter hvert slik at kapasiteten økte fra 2 mill. råolje til 3 mill. i årene fra 1972 til 1973. I 1973 ble det og bygget et eget varmekraftverk som produserte all kraften raffineriet trengte.

Phillips var neste store selskapet som etablerte seg i Sola. Det var startet opp med prøveboring i Nordsjøen i 1966, og Phillips gjorde det første kommersielle drivverdige funnet som ble kalt Ekofisk i 1969. Siden har en rekke selskaper som Dolphin, Norcem Drilling, Anchor Drilling Fluids, Promud A/S, Proserv, Schlumberger, British Petroleum og mange flere etablert seg på Tananger.

I april 2000 ble flammen i tårnet på Shells oljeraffineri i Risavika slukket for siste gang. Sola var nå som en følge av den storstilte utbyggingen innenfor olje- og gassfeltet blitt en av de største industrikommunene i Norge.

02

Tematisk beskrivelse

I det følgende presenteres kulturminner i Sola etter en tematisk inndeling. Utvalget er gjort ut fra informasjon i tilgjengelige kilder og medvirkningsmøter. Materialet er ut fra planarbeidets omfang ikke altomfattende eller komplett. Presentasjonen tegner de store linjene i Sola, og gir et bilde av Solas mangfold og kompleksitet innen kulturminnefeltet.

2.1 KULTURLANDSKAP OG LANDBRUK

Sola-samfunnet har tradisjonelt vært nært knyttet til landbruket. Til landbruket knytter det seg en rekke ulike kulturminner, som setter tydelig preg på kommunen også i dag. Kulturminneverdiene er knyttet både til jordbruksområder med karakteristiske trekk samt den tradisjonelle landbruksbebyggelsen i kulturlandskapet.

Jordbrukslandskap på Kolnes.
Kilde: Sola kommune

Kystlinjen er preget av sand- og rullesteinstrender. Kilde: Sola kommune

2.1.1 KULTURLANDSKAPET

Landskapet er et typisk jærlandskap. Landskaptrekkene varierer fra kystlandskap med knauser, lyngheier og strender, til sammenhengende og åpne jordbrukslandskap med dyrket jord og randvegetasjon, steingjerder og spredt gårdsbebyggelse. Et karakteristisk trekk er de vide, avrundete, morenehøgdene som på det høyeste punktet ofte hadde en stor gravhaug.

Kystlinjen er preget av sand- og rullesteinstrender. Bak strendene ligger mindre områder med sanddyner og myrer. Landskapet på begge sider av Hafrsfjorden er åpent og terrenget heller ned mot sjøen med enkelte markerte koller. Kommunens høyeste punkt, Kjerrberget, 102 moh., ligger øst for flyplassen.

2.1.2 NÆRING OG OPPDYR KING

Steingjerdene

Interessen for nydyrking har alltid vært stor på Sola. Nye redskaper gjorde arbeidet lettere fysisk, men krevde samtidig også mer arbeid. Da ploegen ble vanlig på midten av 1800-tallet, måtte steinene fjernes fra åkrene som skulle pløyes, og disse ble lagt opp i enda flere karakteristiske steingjerder. Steingjerdene ble ikke bare innhegning, men også en måte å få lagret og bli kvitt steinene på.

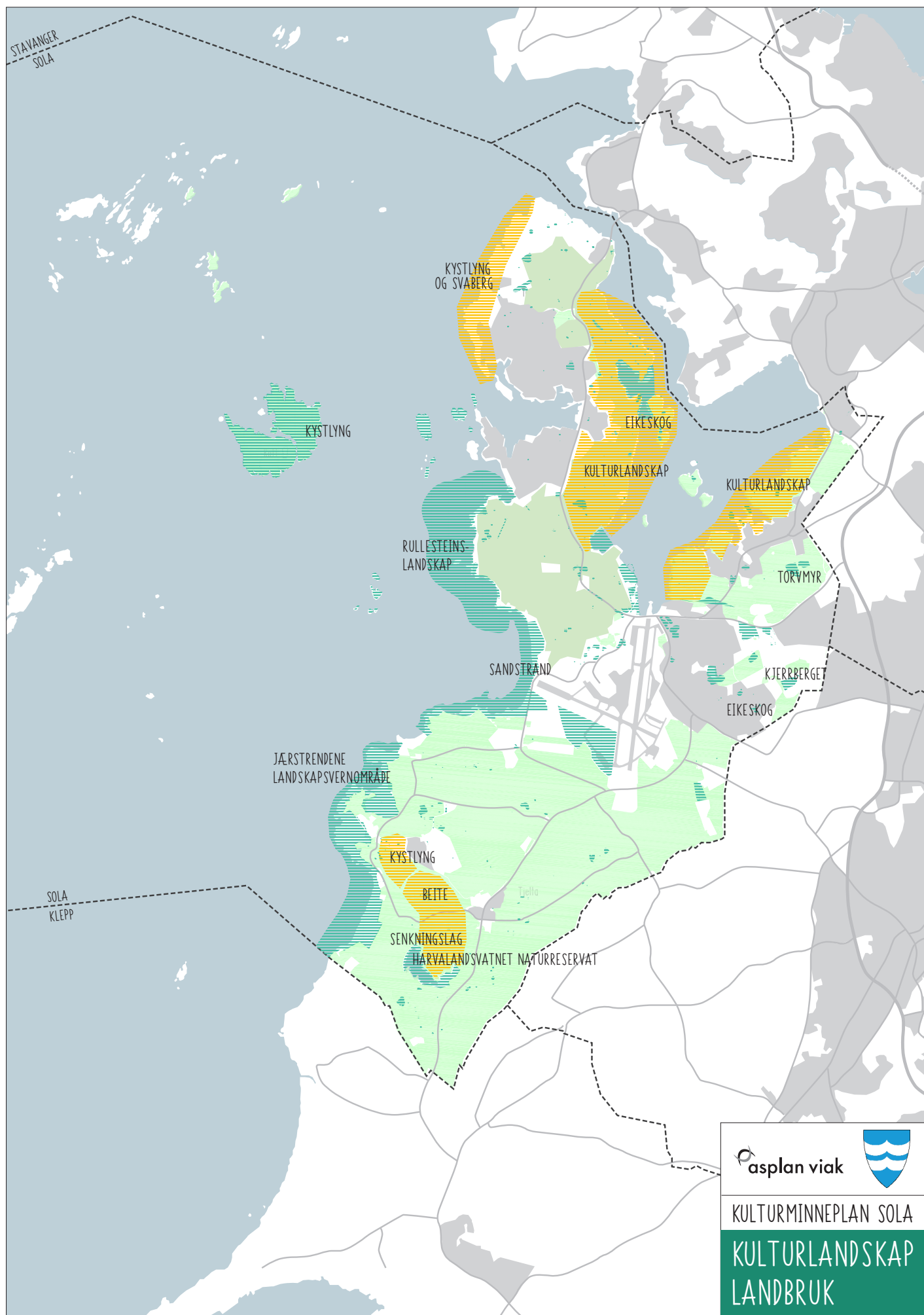
Neddemming av vann og myrområder

Jordbruksområdene i Sola og på Jæren ble gjenstand for svært tidlig mekanisering og nytenkning. Vinning av nytt jordbruksland ble sett på som «vegen til velstand og lykke». Vann og myrområder ble sett på som uproduktive, og en kjenner til mange senkningsprosjekter i Håland fra 1860-tallet og fremover. I alt ble det innvunnet om lag 7 000 mål ved uttapping i Håland i årene 1861 til 1926. Grøfting ble også tatt i bruk for å forbedre jordbunnsforholdene. Landskapet endret seg også ved at vannspeil forsvant og naturområder ble oppdyrket. Lyngheiområdene ble også oppdyrket og ble et mindre og mindre innslag i landskapsbildet.

Tarehenting og tarebrenning

Tang og tare som har drevet i land på strendene, ble brukt før som gjødsel på åkre. I tillegg ble tang benyttet som isolasjon i husvegger og taket i stedet for halm. Flere steder langs norskekysten var tarebrenning en viktig næringsgren på 1700- og 1800-tallet. Det meste av asken ble eksportert til England og Skottland, der den ble brukt til glassproduksjon, men også til fremstilling av såpe. I de siste tiårene fram til næringen ble avviklet i 1930-årene ble tareasken brukt til jodproduksjon. Taren ble brent i såkalte gruver som var bygget opp av stein og var opptil femten meter lange, og en snau meter i bredde og høyde. Mange personer var periodevis beskjeftiget med tarebrenning, og det var mulig å gjøre gode penger. Enten arbeidet de for en entreprenør mot daglønn, eller de slo seg sammen i grupper som drev for seg selv og solgte asken til kjøpmenn eller grunneiere.

Like ved Ølberg havn ligger et område som før er brukt til tarehenting. Viken utenfor heter Tarevika og støene her er ikke båtstø, men tarestø. Her hadde bøndene tinglyst rett til å hente tare. Fortsatt brukes tang som gjødsel, men i liten skala.

Storamyrr på Tananger. Kilde: Sola kommune.

Torvmyrene

På Jæren var det lite skog, så det var lite tilgang til ved for oppvarming. Folk har i stedet brukt torv fra myrene som brensel. Da istiden var slutt, laget plantene organisk materiale som råtnet på tørre steder med oksygen. På våte steder, hvor det var lite oksygen, ble planterestene liggende i lang tid uten å råtne. Etterhvert kom en omdanning i gang som ikke trengte oksygen, dette kalles fortorvning. Slik har torvmyrene vokset opp lag på lag gjennom mange tusen år. Før oppdyrkingen på Jæren var det store områder med torvmyr. Det var vanlig å starte med torvskjæring like etter våronna var ferdig, like etter 17.mai. De som ikke hadde torvmyr på egen gård hadde torvrett andre steder. I arbeidet på myra stilte gjerne hele familien med to-tre generasjoner opp. Torva ble tørket i stabler som en «varde» over 6-7 uker før den ble fraktet til gårds. De som ikke hadde hest måtte transportere dette på ryggen i ei «kjiiba». Torven ble vanligvis lagret i «skuten» på gården.

Det har vært drevet med torvskjæring i det området som en gang lå i kanten av Stokkavannet. Rester fra torvskjæring er fortsatt synlig i terrenget. Det er få eller ingen sentrumsnære torvmyrer igjen i Sola, men det er to områder på fastlandet i Sola kommune som i dag er fredet og inneholder større myrområder. Det er Storamyrr og Harvalandsvatnet naturreservat. Storamyrra på Tananger ble vernet i 1986. Verneformålet er å bevare en typisk flatmyr, og en viktig fuglebiotop. Området består av en flat gjengroingsmyr der fattig vegetasjon dominerer. Her finnes spor etter omfattende torvtaking. Det finnes også et område med torvmyr på Rott, i et landskapsvernområde.

Bautavegen 13 (gnr14 / bnr 19) – etter tradisjonen det eldste heimahuset på Solagardane. Kilde: Sola kommune.

2.1.3 LANDBRUKSBEBYGGELSEN

«Heimahus» på gårder fra før 1900

Våningshusene oppført frem til århundreskiftet utgjør en forholdsvis homogen gruppe med mange fellestrekk. De opprinnelige heimahusene kan variere i størrelse, men har mange fellestrekk. Alle har et rektangulært grunnplan, saltak og er 1,5 etasje høye. Opprinnelig var alle husene midtgangshus, der gang og trapp ligger rett innenfor døren. Foran døren var det alltid et bislag. Dette rommet kunne også være kjøkken, og husets øvrige rom lå omkring. På de minste husene ligger ofte trappen i kjøkkenet.

Alle de tradisjonelle våningshusene har vært orientert likt i forhold til himmelretningen med gavlene vendt mot sør og nord, og inngangsdør og tun var med få unntak alltid på østsiden av huset. På de eldste heimahusene var det ingen vinduer i gavlveggene i første etasjer, og det kan derfor ikke utelukkes at disse bygningene opprinnelig hadde skuter som har forsvunnet. Hustypen avviker i liten grad fra jærhustypen (jf SEFRAK-registreringene). Svært mange av de gamle våningshusene har forfalt, revet, eller er ombygd til det ugjenkjennelige. Flere av eierne ønsker å rive dem. Ved SEFRAK-gjennomgangen 2014 ble det ikke registrert noen gamle våningshus som fremstår som autentiske.

Driftsbygninger før 1875

Den dominerende bygningstypen frem til midten av 1800-tallet var løer i grindverkskonstruksjon. Grindhuset er en bygningstype som er særegen for Rogaland og Sørvest-Norge. Den bærende konstruksjonen i et grindhus er en serie av grinder, som står inne i huset. Grindene består av to staver (stolper) som bærer en tverrgående bete (bjelke). Stolpene står på honnsteiner, og ikke direkte i jorden under. Grindhuset klassifiseres som et «stavhus», og er i slekt med stavkirkene.

Bevart grindløe på gård i Tjora. SEFRAK ID: 1124-006-008 (gnr 9 /bnr 3).
Kilde: Sola kommune.

Opplødd hus på gård i Tananger SEFRAK ID: 1124-001-007 (gnr. 2/ bnr. 5).
Kilde: Sola kommune.

Stabbur for Monsenhuset i Tananger. SEFRAK ID: 1124-002-006 (gnr. 3 /bnr. 684).
Kilde: Asplan Viak.

Båttstøer i Hafrsfjord. Kilde: Sola kommune.

Driftsbygninger etter 1875

Dette er forholdsvis moderne låver, med innebygget stall eller fjøs i mur, reisverk eller bindingverk i tre og med kledning i tre. I en overgangsperiode har låvene også hatt grindverk. Låvene er alltid den dominerende driftsbygningen på gårdene i Sola, og ofte den eneste bygningen ved siden av våningshuset.

Opplødde hus

Det er flere eksempler på at fjøs og vognhus bygget med opplødde vegger i tørrmurt naturstein. Disse opplødde gårdsbygningene ligner på naustene i Sola, og hører til de eldste driftsbygningene i kommunen. Mange av de eldste gårdene skal ha hatt flere opplødde hus, som ble brukt til forskjellige formål, men ofte som fjøs. Opplødde hus må kunne betraktes som særegne for regionen og har mer til felles med byggetradisjoner som på Island, enn med tradisjonene i Norge for øvrig. Dette vitner dels om bygningenes potensielle alder, og om en mangel på trevirke som sikkert også var medvirkende til at de eldste våningshusene i regionen er såpass små sammenlignet med like gamle hus fra andre deler av landet.

Stabbur og potekjellere

Mange gårder og eldre boliger har hatt frittstående stabbur til oppbevaring av fødevarer. Det er 3-4 igjen i det området befaringsene ble foretatt i. På begynnelsen av 1980-tallet, ble det registrert forholdsvis mange underjordiske potekjellere, men ingen av disse ble funnet under befaringsene i 2014. I de fleste tilfellene er det klare indikasjoner på at disse potekjellerne har blitt fjernet.

Smier

Frem til noen år etter krigen var smiene et umistelig gode. Smier var det på Sola, Rege, i Tananger, på Byberg, i Sandekrossen og på Meland. Smiene kunne produsere deler til kjerrer, jernbånd til kjerrehjul, ljàer, hestesko med og uten isbrodder, potetopptakere og annet hesteredskap. Ved SEFRAK registreringene i 1983 ble det registrert bare tre smier i Sola, og av disse var en bare muren gjenværende

Brygger og båtstøer

Gjennom kulturminneregistreringen i Sola i 2014 ble det registrert flere brygger, som av uklare årsaker ikke ble registrert ved forrige SEFRAK-registrering. Disse har alle til felles at de opprinnelig var tørrmurte og av stein, som kunne være hugget men som oftest var naturstein. Der bryggene fortsatt er i bruk er disse ofte forsterket med betong i dag. Båttstøene er imidlertid ofte tatt med ved registreringen av mange av nausttuftene.

2.3 KYSTKULTUR

Sola-samfunnet har gjennom alle tider vært uløselig knyttet til sjø og fiske med sin beliggenhet ved kysten. Kystkulturen er også levende i dag, og Tananger og øyene er viktige identitetsbærere for kystkulturen i Sola. Sola har en rekke kulturminner knyttet til kystkultur, noen svært lesbare og tydelige. Andre er vanskelig å få øye på, eller er i ferd med å forsvinne, men det betyr ikke at de er mindre viktige i en kulturhistorisk sammenheng.

Melingsjøhuset i Tananger SEFRAC ID: 1124-002-046 – bygget i 1851 for salting av sild og som pakkhus for handel. Sola kommune.

Ølberg havn. Kilde: Sola kommune

Rott. Kilde: Sola kommune.

2.3.1 FISKERBONDEN

Ressursene kysten kan tilby har til alle tider vært utnyttet. Fiskerbonden levde av en kombinasjon av landbruk og fiske, enten som selveiende bonde, leilending eller husmann. Langs store deler av norskekysten var dette en nødvendig kombinasjon, fordi verken fiske eller landbruk alene ga nok utbytte til å fø familien. Ved å legge store deler av gårdsarbeidet på kona og yngre barn, og ta med eldre sønner ut på fiske, gikk det an å få nok til at man klarte seg.

Hummerfiske

Hummeren ble omtalt som «Havets svarte gull», og var en viktig tilleggsnæring til jordbruket som tilførte store verdier til både fisker og kommune. Hummerfisket hadde en storhetstid fra 1930-tallet og utover. All hummer ble levert i Tananger. For å ha så kort vei som mulig til hummerteinene bodde hummerfiskerne i ukesvis i små hytter ute på holmene. Det å bo på holmene tok slutt like etter 2. verdenskrig etter hvert som båtene ble raskere. I 1949 startet flyfrakt av hummeren til Europa. Midt på 1950-tallet dabbet det av, og ble en usikker levevei.

Sildefiske

Det andre viktige fisket for Tananger var vårsildfisket. Sildefisket ga to inntekter for solabuene. Det ene var den silda en fisket selv og solgte, den andre var inntektene alle de tilreisende fiskerne la igjen etter seg. Fangsten gikk i økende grad til sildoljefabrikken, mot slutten av 1930 hele 60 %. De første fangstene gikk alltid til mat, deriblant til hermetikkfabrikkene i Stavanger. Silda forsvant fra Tananger sist på 1950-tallet. Også hummerne minket, og litt fiske etter sei og torsk kunne ikke erstatte de gamle fiskeriene.

Ølberg havn

Ølberg havn er en gammel fiskebåthavn som fortsatt er i bruk. Havnen var hjemmehavn for fiskerne fra Håland og fiskerne der var organisert i eget fiskarlag.

Øyene

Rott, som er 3,2 kvadratkilometer stor, er den største og eneste øya som fortsatt er bosatt. Tjør er på ca 450 da, Håstein og Buøy på 250 da hver. I tillegg Flatholmen og Hidlarsøy. I tillegg kommer en par titalls småholmer og skjær deriblant Rott-Flatholmen som ble brukt som bombemål for det norske flyvåpenet. På åtte av holmene står det hytter som hummerfiskerne brukte. Det er kjent i alt 17 hytter som til sammen kan ha rommet ca 50 fiskere. På Hidlarsøya var det fire, og på Byøya seks slike hytter. Under krigen hadde tyskerne vakthytte og smie på Håstein. Noen av hyttene var bygget i stein, andre i tre og en er støpt i betong. Hyttene gikk av bruk på 1960-tallet, og de fleste er i dag ødelagte. Ti av holmene brukes også til sauebeite. I Hafrsfjorden ligger de syv Sømsøyene. Av disse er Hagaøy og Prestøy størst.

Tananger havn. Kilde: Asplan Viak.

Bolighus i Tananger. Kilde: Asplan Viak.

Monsen-huset. Kilde: Asplan Viak.

2.3.2 TANANGER (HAVN)

Tananger havn har vært den viktigste havna på Jær-kysten, trolig i bruk siden middelalderen. Under de gode sildefiskeriene midt på 1800-tallet kunne det ligge samlet 3000 fiskere samtidig her. Ved inngangen til 1900-tallet bodde det ca 150 personer i Tananger. Utover 1930-tallet tok folketallet til å øke, og ved utgangen av den 2. verdenskrig bodde det 299 mennesker i fiskeværret. Det utgjorde ca 8 % av alle solbuene. Frem til 1960-tallet doblet folketallet seg.

Folket som bodde i Tananger hentet levebrødet sitt fra sjøen til langt inn i etterkigstiden. Midt på 1950-tallet var hver fjerde hovedforsørger fisker, hver sjettede los og nesten hver åttende var sjømann. I tillegg var her to—tre fyrbetjenter og flere som jobbet med fiskemottak og fiskeforedling. Hver tredje innbygger var på en eller annen måte sysselsatt av sjøen. I 1920 dannet fiskerne sitt eget Tananger Fiskarlag, som kom i tillegg til Sola (tidligere Håland) fiskarforrening og Ølberg fiskarlag.

I 1970 ble en ny molo ferdigstilt, og Melingsholmen ble landfast. Moloen skulle sikre havna mot uvær. Nest etter Tananger hadde Rott den beste havna. Tananger har også vært en viktig nødhavn for havarister.

Bolighus i Tananger fra før 1900

Tananger har en stor tetthet av eldre boliger som fremstår noenlunde uforandret siden SEFRAK-registreringen i 1981. Mange av husene har i mellomtiden blitt istandsatt på forskjellige måter som har medført at de har mistet deres opprinnelige utseende. Det er vanskelig å peke på noen fellestrekk, for bygningene varierer i størrelse, alder og utforming. De skiller seg imidlertid ut fra våningshusene på de omkringliggende gårdene, som utgjør en mer homogen gruppe. Bygningene registrert ved SEFRAK-registreringen i 1981 ble i hovedsak oppført over en hundreårsperiode fra 1800 til 1900, og innbefatter både små strandsitterhus og store boliger oppført av lokale redere. Til sammen utgjør bebyggelsen et tettsted.

Bolighus Tananger. Kilde: Asplan Viak.

Melingsjøhuset. Kilde: Asplan Viak.

Tananger Tollstasjon. Kilde: Sola kommune.

Bolighus i Tananger fra mellomkrigstiden

Boligbebyggelsen oppført mellom 1910 og 1945 er i store trekk lik i og utenfor Tananger, i denne perioden er det ingen forskjeller på bolighus oppført som våningshus på gårdene, eller i boligområdene nordøst for Sola kirke eller i Tananger. Disse husene er for det meste ganske kvadratiske, 1,5-2 etasjer høye og laftet under kledningen. De eldste har gjerne to symmetriske skorsteiner, og mange har sentrerte kvister og symmetriske fasader. Nesten alle bolighusene har saltak, med høye spisse gavler. De fleste har hatt et nyklassisistisk utseende, ispedd detaljer som har trekk fra sveitser- og jugendstil. Det er også vanlig for disse husene å ha skifertak, til forskjell fra eldre bolighus som ofte har uglasserte røde takstein.

Sjøhus

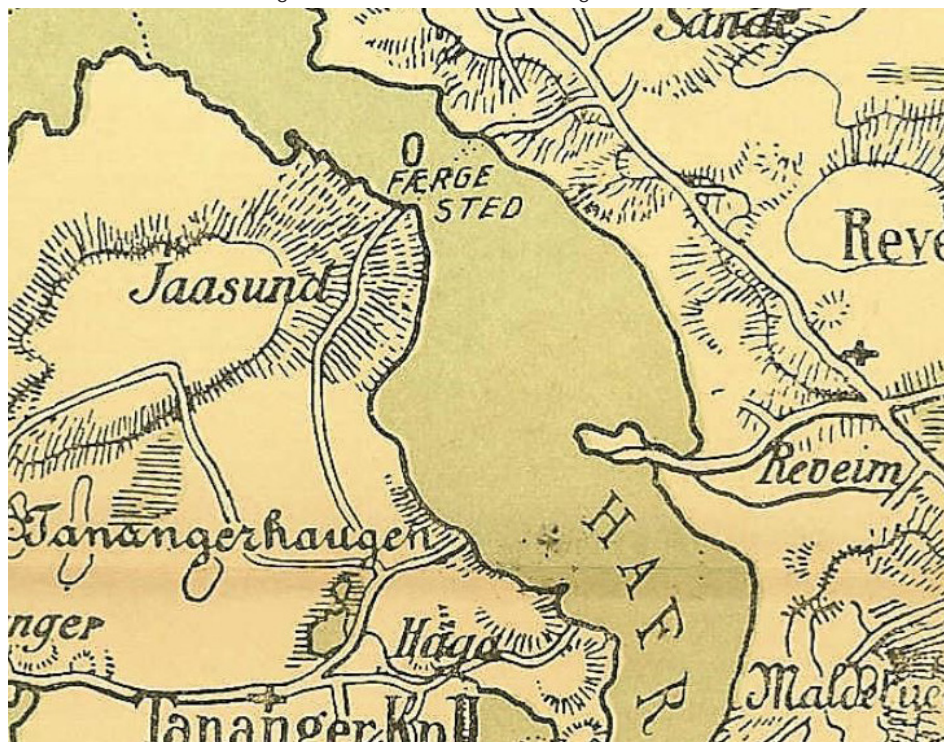
Sjøhus finnes bare i Tananger. De ble brukt til handel og utstyr for båter og skip, og består av ordinære store hus i tre og bindingsverk.

Tananger Tollstasjon

Alt på 1700-tallet var det mye internasjonal aktivitet i og over Tananger havn. Her søkte mange utenlandske fartøy havn, og her ble eksportert sild og hummer. Gjennom Tananger kom det inn varer fra kontinentet og andre deler av verden. Dessuten var det en økende trafikk langs skipsleia utenfor Tananger. Å få kontroll over handelen med utlandet over Tananger hadde vært et problem siden midten av 1600-tallet. I 1765 ble det ansatt en «Visitør og Udhavnsbetjent» i Tananger som fikk en del tollfunksjoner. I 1776 satte daværende undertollbetjent opp hus på det såkalte «Køstestykket». Ved Storevarden satte tollerne opp tollvarde og en utsiktshytte der de skiftet på å holde utkikk etter skip som kulle fortolles. Hytta ble revet av tyskerne i 1944. Krigen førte til endringer for tollere, losvakter og fyrvoktere. Bare redningskøytene holdt fram som før.

Etter krigen måtte tollerne omstille seg på nytt. Bygninger og materiell var nedslitt og ble utbedret i 1951. Fra 1946 måtte tolleren i Tananger også gjøre tjeneste på flystasjonen. Etter krigen minket trafikken betraktelig, og i 1958 ble tollstasjonen lagt ned.

Kart fra 1906 som viser fergestedet. Kilde: Sola historielag.

Slik tenker man seg at naustene så ut tidligere.
Kilde: Sola historielags nettside.

Landemerke i Hafrsfjord.
Kilde: Sola kommune.

Hafrsfjord. Kilde: Sola kommune.

2.3.3 NAUST OG NAUSTTUFTER

I alt er det registrert ca 50 nausttufter fra forhistorisk tid eller middelalder i Rogaland, men noen er blitt fjernet. Fire nausttufter er utgravde i Rogaland. Av disse lå tre på Nord-Kolnes i Sola. Funnene kan dateres til mellom 300 og 1000 e.Kr. Funnene gir også indikasjoner på hvordan naustene har sett ut – i stor grad er de lik dagens naust. Naustene ligger enten alene, eller samlet i små grupper på to eller flere. Tuftene ligger gjerne litt unna sjøen, noe som viser landhevingen. Til naustanlegget hører restene etter huset som båten sto i, i tillegg til et båttopprekk oppbygd av steinheller, trelunner, eller sand og jord. Naustuftene er ofte mye større enn de naustene som står i dag. De viser seg i terrenget som lave sammenraste steinvoller eller steinmurer. Tuftene som regel har krummede langvegger, slik at naustet har vært bredest midt på mens det smalner av mot endene.

I Grytnes, Brunnavika, Melingsholmen, Vestø, Skiftesvik, Krabbevik, Hafrsfjord, Meling, Grøthaug er det registrert nyere naust, i hovedsak oppført mellom 1970 og frem til i dag, på gamle nausttufter og steder. I Krabbevik, Vestø, Bunnavika og Grytnes har naustene utgjort små uthavner, blant disse er Vestø den største havnen med elleve naust og tufter på rekke, ellers ligger naustene og tuftene spredt og på steder der det er naturlige havner. Mot Hafrsfjord er naustuftene ofte meget små, trolig fordi de ble brukt til små robåter benyttet til å krysse fjorden. Naustene langs nord- og vestkysten av Tanangerhalvøya og Tjora var og fortsatt er forholdsvis store og ble brukt til fiske- og losbåter, som var større og mer robuste. De opprinnelige naustene har nesten alle sammen til felles at de ble bygget på opplødde, tørrmurte tufter, som i noen tilfeller var de eneste veggene bygningene hadde, utover gavler i tre og dører ut mot havet. På disse murveggene ble det lagt et sperretak og i området som ble undersøkt, hadde de eldste intakte naustene tak i uglasserte, røde takstein ofte avsluttet med skifer helt nederst.

Risnes losskulptur av Gøril Førstund.
Kilde: Sola kommune.

Risnes loshytte. Kilde: Asplan Viak.

Flatholmen. Kilde: Kystkultursamlingens nettside.

2.3.4 VARSLINGS- OG SIGNALHISTORIE

Fortidens seilingsruter på vestkysten av landet fra sør til nord har alltid gått nær land ved Sola. Utenfor Sola er det mye farlig skjærgård, og derfor har dette allerede fra tidlige tider vært stedet hvor det ble tatt om bord kjentfolk eller loser for videre reise nordover. Langs kystlinjen i kommunen fra Byberg i sør til Jåsund i nord er det flere høyder med utsikt nordover og sørover. Denne geografiske fordelingen ble tidlig brukt til et varslingsssystem for å melde farer.

Varsling og signalgiving har utviklet seg opp gjennom tidene. Den første metoden var rop, men det hadde sine begrensninger. Senere kom bruk av røyk og ild for varsling av f.eks. fiendtlige styrker. Dette ble videre utviklet til et vetevarslingsystem, og ble lovpålagt i Gulatingsloven ca. år 950 e.Kr. Varslingen gikk ut på å tenne vetene, og bøndene var pålagt å sitte vetevakt. Denne tidlige organisering av militære styrker langs kysten går under navnet leidang.

Hvor mange veter det har vært i Sola opp gjennom tidene er uvisst. Langs hele kysten av Rogaland finnes en mengde steder med navn som kan knyttes til vetene, som Vigdelsveten, Storevarden, Tormodvarden, Hedlestøveten, Varaberget, Araberget, Varafjell, Varden, og Store Feisten varde. De to første stedene vet man sikkert er blitt brukt i vetevarslingssystemet.

Flatholmen fyr

Fyret ble tent første gangen 1. september 1862, og består i dag av et enkelt fyrlykt i stål, fyrvokterbolig, uthus og maskinhus, samt et naust. Opprinnelig stod fyret som en del av fyrvokterboligen. Under oppussing og utbygging i 1931-32 ble det installert et "Tyfoon" tåkehorn, det første av sitt slag i Norge. Det bygget et eget bygg til dette hornet, det som i dag er maskinhuset. Fyret ligger like ved Tananger. Fyret ble avfolket og automatisert i 1984, og har siden den gang stått tomt. Siden 2003 har historielaget Tanangers Minne disponert Flatholmen etter avtale med Kystverket.

2.4 SAMFERDSEL

Fra gammelt av har viktige forbindelseslinjer gått gjennom Sola. De gamle vegene og ferjeleiene har satt forsiktede spor i landskapet. Flytrafikk og større moderne infrastrukturtiltak har de siste 60 årene satt preg på kommunen.

2.4.1 VEGFAR

Hulveg (oldtidsveg)

Hulveier er gamle veier som har fått sin forsenkede U-form fra erosjon og lang tids ferdsel av folk og hester. Slike veier var i bruk over et langt tidsrom, og kan ikke dateres nøyaktig, men noen kan knyttes til jernalderen. Hulveier er kjent over hele Europa, og enkelte er fortsatt i alminnelig bruk. Hulveier var vanlige før hest og kjerre og kan være svært gamle.

Tjodvegen

Tjodveg betegner en allmannvei som i motsetning til kvegveiene var underlagt Magnus Lagabøtes landslov. Navnet Tjodvegen finnes på Grannes, og er knyttet opp mot Tjodveg-navnet på Ullandhaug. Det som er særeget er at veien gikk gjennom det opprinnelig gårdstunet på hver gård. Det vil si fra Grannes, til Sørnes (eller kanskje via Røyneberg), så til Joa, Sømme, Utsola og til slutt Sola. Vegen sørover fra Solagården var vanskelig på grunn av kryssingen av Solasletta som ofte ble ødelagt på grunn av sandflukt. Den Stavangerske Cicerone (1868) beskriver at kirkeveien over sletta ikke var farbar og videre står det i Stavanger Amts beskrivelse 1888 at hovedveien over Jæren ikke berører herredet.

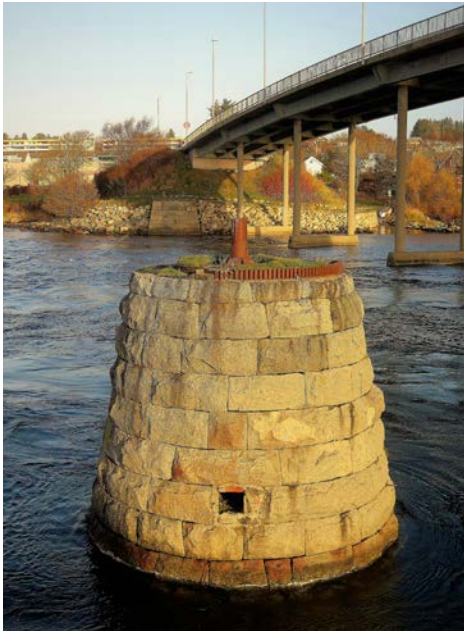
Hafrsfjord bru

Den første brua over sundet var en steinbru med roterende brulegeme slik at seilbåter kunne slippe gjennom. Den ble åpnet i 1925, og erstattet da fergeforbindelsen mellom Buseneset og Jåsund. På begge sider av sundet kan man se rester av den gamle brua. En av de runde steinpillarene står igjen i sundet, resten er revet. Gang- og sykkelveien til dagens bru er lagt i omtrent samme trasé som den gamle veien opp til brukaret.

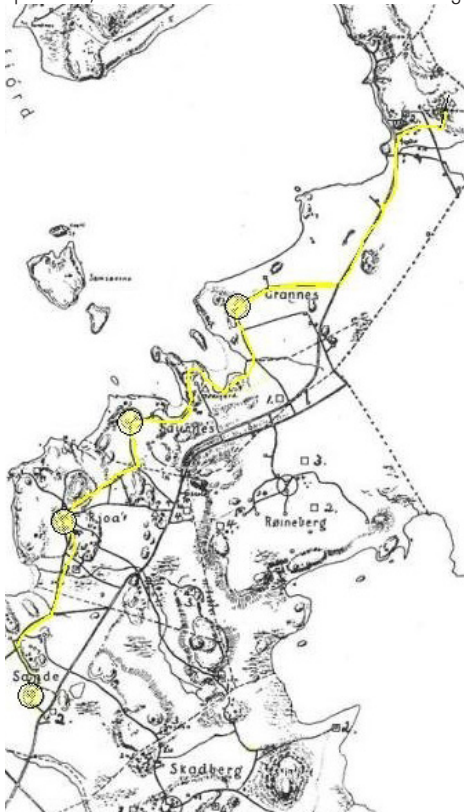
Vegvesenet luftet planene om ny bru første gang i 1959, da den gamle var for smal for bussene.

Den nye brua ble oppført i 1966, og er ei betongbru mellom Kvernevik (Stavanger) og Jåsund. Brua er i bruk som en del av Rv 509 og er ca 220 meter lang. Statens Vegvesen har planer om ny bru som skal ha 4 felt.

Brokar ved Jåsund. Kilde: Sola kommune.

Tjodveien, kart fra ca.1900. Kilde: Sola Historielag.

Ferjetransport over Hafrsfjord. Kilde: Sola Historielag.

2.4.2 TRANSPORT

Ferjetrafikken over Hafrsfjord

Det ble tidlig etablert et ferjeskysssystem basert på frivillighet, men det finnes ikke skriftlige kilder om ferjetrafikken før på 1800-tallet. Ferjetrafikken gikk da mellom Meling og Hestnes på Madla- siden som omfattet kun persontrafikk. Annen trafikk som hest og kjerre gikk via Sola på dårlige veier. Økt trafikk gjorde at ferjekaien på Hestnes ble utvidet i 1887, men det var vanskelig å skaffe skyssmenn. Overfarten Meling - Hestnes var også litt i lengste laget, og folk ble stående lenge å vente på skyss. I 1901 bestemte herredstyret seg for å flytte ferjesambandet til den smaleste stedet av fjorden mellom Jåsund og Nordre-Sunde. Dette ferjesambandet skulle ikke bare ta med seg folk, men også kunne transportere hest med kjerre. I 1906 ble ferjesambandet Jåsund -Sunde åpnet. I 1907 ble det oppført en stall for hestene og et venterom for folk på Sunde-siden. I venterommet var det satt opp lys for at de i mørket kunne signalisere til ferjemannen på Jåsund-siden.

De som ikke hadde hest ønsket ikke å dra helt Jåsund eller Sunde for å krysse. Derfor fortsatte ferjetrafikken mellom Meling og Hestnes. En del misnøye knyttet til skyssmennene endte med at folk fra Haga tilbudte seg å etablere et ny samband mellom Haga og Hestnes, men ny misnøye oppsto da veien på Haga viste seg å være svært dårlig. I 1913 var det hele tre ferjesamband samtidig, men bare det på Jåsund hadde offentlig støtte. Fortsatt måtte tyngre transport ta den lange veien rundt Hafrsfjord. Stavangerfolk ønsket bru da de ikke fikk transportert «latrineskitt» med ferja, noe bøndene brukte som gjødsel. Ferjetrafikken var heller ikke stabil på grunn av sterk vind og mye strøm ved Jåsund. Forsøk med motorisering av ferjen eller sleping ble det heller ikke noe av. Bru ved Presteskjæret på Jåsund ble foreslått allerede i 1899, men ble ikke gjennomført før i 1925. Da ble det slutt for ferjetrafikken.

Bilen og busselskapene

Sola hadde i hovedsak to busselskaper, Tananger Bilselskap A/S og Solaruta, begge etablert på 1920-tallet. Disse gikk godt også i de tunge årene på 1930-tallet. Etter krigen satset Tananger gjennom å kjøpe inn nye busser, og bygge ny garasje som sto ferdig i 1949, med et påbygg i 1962. Garasjen rommet to busser, og var i bruk til 1980-åra da den ble solgt til Sola kommune.

I 1960 ble bilsalget fritt i Norge, og etter den tid har bilen bidratt sterkt til å endre landskapet. Økonomisk frihet forandret folks leve- og handlesett. I 1932 startet arbeidene på ny veg i sammenheng med Hafrsfjord brua. De startet ved Hagakrossen, og arbeidet seg nordover mot brua. I tillegg ble det satt i gang utbygging av veien til Tananger. Klattvise bevilgninger gjorde at det tok mange år før de nye vegene sto ferdig. Da krigen kom sto det igjen 50 meter til bussgarasjen i Tananger.

2.4.3 SOLA FLYPLASS

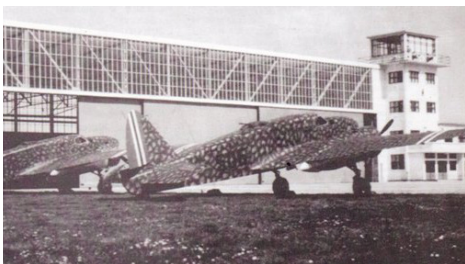
Sola flyplass ble åpnet i 1937 som den første sivile lufthavn i Norge. De to rullebanene var blant de aller første i Europa med betongdekke. Trafikkbygning, hangar og kontrolltårn ble bygget samtidig. Det ble samtidig bygget ut en sjøflyhavn i Sømmebukta, like nord for flyplassen. Størrelsen på lufthavnen var fra begynnelsen ca. 600 da. Sola hovedflystasjon var av stor viktighet for Forsvaret, men mistet etterhvert flere oppgaver – den siste jagerflyskvadronen forlot flyplassen i 1983.

Stavanger lufthavn har to passasjerterminaler, en for fly og en for helikopter. Da dagens terminal ble tatt i bruk den 28. januar 1987 var det den første i Norge som hadde passasjerbroer, totalt ni stykker. Flyplassen har to kryssende rullebaner, hovedbanen for fly ligger nord-sør (18/36) og hovedbanen for helikopter ligger nordvest-sørøst (11/29).

Bussgarasjen i Tananger. Kilde: Asplan Viak.

Foto fra 1940 av det gamle tårn- og ekspedisjonsbygget. Kilde: Flyhistorisk museums nettside.

Feste i betongdekket som flyene ble festet i. Kilde: Asplan Viak.

2.5 FORSVAR OG KRIGSMINNER

Sola har mange kulturminner knyttet til forsvar. Den tyske okkupasjonsmakten organiserte forsvar av de viktigste stedene i landet under hva de kalte «festung», eller festninger. Det var et nettverk/ system av forsvarsenheter som omkranset de store byene. Festung Stavanger utgjorde en rekke forsvarsanlegg. Mange av disse var plassert i Sola, som på grunn av flyplassen var av stor strategisk betydning for tyskerne. Enkelte forsvarselementer er også bygget av det norske Forsvaret før eller etter 2. verdenskrig. Dette viser at Sola også har hatt en strategisk betydning for forsvar av Norge spesielt i etterkrigstiden.

Mangfoldet av krigsminner i Sola er stort. Det er gjort en systematisk registrering av krigskulturminner i kommunen, og disse er klassifisert. Utvalget nedenfor viser at det er stor bredde i form og funksjon i forsvarsanleggene i kommunen.

Norskbygd bunker fra 1940 – Ølberg Strandhager (Trælen) (Gnr.20 / bnr. 22).
Kilde: Sola kommune.

2.5.1 FORSVARSANLEGGENE

Sjøflyhavnen i Sømmevågen

Var opprinnelig bygget av det norske forsvaret allerede på 1920-tallet i Sømmevågen, overtatt og utvidet av tyske styrker etter krigsutbruddet. Betongkaien sjøflyene lå fortøyd til er fremdeles intakt.

Bunkere

De tre norske bunkerne – bygget for forsvar av flyplassen på Sola. Historien sier at bunkerne ble ferdigstilt 8. april 1940, men det ble ikke tid til å ta dem i bruk før tyske styrker angrep morgenen 9. april. Bunkerne ligger på Tangen i Tananger, ved Ølberg strandhager og sør for Vigdel fort.

Regelbau R634, bunker med panserkuppel på Sola

Regelbau R632, bunker med panserkuppel – kun tre bunkere av denne typen finnes i landet i dag. Den eneste i Rogaland ligger i Sola ved høydedraget øst for Solastranden, like ved Solastrandvegen.

Luftwaffe sambandsbunker – stor bunker på 85 kvadratmeter, med 9 rom og innlagt strøm, ligger på Stangeland i Sola kommune. Bunkerens ble brukt av det norske forsvar og er i svært god stand, er dog blitt modifisert. Er inngjerdet og låst av grunneier. Dette er en spesialkonstruert kraftig bunker, bygget i de første krigsårene. Fra bunkerens styrte Luftwaffe samarbeidet med andre avdelinger i Norge.

Samlet miljø, støttepunkt – viser utviklingen av byggeaktivitet under andre verdenskrig. Lokaliteten viser den første forsvarsutbyggingen av den norske nøytralitetsvakten ved den norske bunkerens like ved Ølberg strandhager. Ved Regestranden ligger en oktagon-bunker, bygget før 1942 i det første tyske byggeprogrammet. Mot vest på et lite høydedrag like ved sjøen ligger en kompakt samling av krigsminner. Den største tyske byggeaktiviteten forgikk i 1944 og dette er trolig blitt oppført omtrent da, mot slutten av krigen. Tilbaketrukket på land ligger en ammunisjonsbunker tilknyttet flere stillinger ved sjøen med løpegraver og en tunnel. Kanonstillingene er forsøkt kamuflert og er godt integrert i terrenget.

Regelbau R622, mannskapsbunker – større mannskapsbunker for inntil 20 personer. Nasjonalt er det anslått at det finnes 40 slike bunkere i dag. I Rogaland finnes det tre og alle disse ligger i Sola kommune. En av disse er det riktignok knyttet litt usikkerhet til da den ligger helt nedgravd (denne er vurdert til kategori 3). De to andre i Sola ligger henholdsvis på Tjora og inne i Sola Strand Hotel. Bunkerens på Tjora er tilknyttet åpen stilling for avstandsmålere. Bunkerens som ligger inne i Sola Strand Hotel brukes av hotellet til vinkjeller og servering. Den er i svært god stand og har flere originale deler intakt.

Kamphovedkvarter – større bunker ved toppen av Nonsberget. Herfra kunne områdesjefen for flyplassen på Sola og Forus følge aktiviteten fra galleriet i et rom over halvannen etasje.

Kontorbygg

NATO kontorbygg – tre kontorbygg i en etasje ligger rundt et tun. Kontorbyggene er oppført på 1950-tallet i forbindelse med utbygging av den militære flyplassen på Sola. Kontorbyggene er vurdert til verneklasse 2 i Landsverneplan for Forsvaret (2000); bygninger som ikke blir fredet etter kulturminneloven.

asplan viak

KULTURMINNEPLAN SOLA

**KRIGENS
MINNER**

Vigdel fort. Kilde: Sola kommune.

Kanonstilling Brunnavika.
Kilde: Sola kommune

Brannhydrant. Kilde: Asplan Viak

Anlegg

Tre gjenværende panservogntårn – i Sola kommune står det igjen fire panservogntårn fra andre verdenskrig. Deler fra disse er fjernet, men det som står igjen bør bevares i sitt naturlige miljø. Tre av de fire panservogntårnene er vurdert til kategori 3, det siste er blitt malt rødt og fremstår lite originalt.

Kanonstilling Brunnavika – Fint opparbeidet kanonstilling og bunker ved turstien langs Brunnavika. Informasjonsplakater er satt opp i samarbeid med Rogaland krigshistoriske museum.

Tunnelanlegg Snødetoppen – tunnelanlegg med flere rom. Blant annet to hvelvede haller kledd i teglstein. Ligger i populært lekeområde for barn, høy opplevelsesverdi.

Vigdel fort – større kystfort med flere krigsminner. Etter at den militære aktiviteten ble nedlagt er anlegget blitt sikret og det ble anlagt tursti i området i 2010.

Støttepunkt Ølberg havn - kompakt samling av krigsminner fra forskjellige byggetrinn under andre verdenskrig. Anlegget ligger i et populært turområde og har stort formidlingspotensial fordi det besøkes av mange.

Hovedkvarter flyplasskommandanten – kontorbygning og hovedkvarter for flyplasskommandanten. I dag brukes bygget av kommunen til kontorer. Bevaringsverdig eksteriør etter reguleringsplan 0442.

Mannskapsbunker tilknyttet luftvernstilling – to mindre mannskaps-bunkere med luftvernstilling oppført på taket ligger sør på Solastranden. Lokal byggetype som avviker fra standard. Har også formidlingspotensial fordi den ligger i turområde.

Shell Fuel Depot – NATO-tankanlegg bygget side om side ved Shell-tankanlegg i 1965. Meget omfattende tunnelsystem over to nivåer inne i berget Store Snøde. Fortsatt i bruk av Shell.

To stk Regelbau R621, mannskapsbunker – gruppebunker for 10 mann hhv Rege og Kolnes

En tysk brannhydrant fra Grina vannverk. Den er symbolet på Grina vannverk anlagt av tyskerne Grina vannverk ble bygget ut med ledningsnett fra Hommersåk til bl.a. Sola og Forus for å skaffe tilstrekkelig med vann. Ledningsnettet ble også påmontert en rekke brannhydranter i de mest utsatte områder.

Pansermuren

Pansermuren (med Regelbau R676) gikk fra Sele i vest til Ganddal i øst, og utgjorde en fysisk avstenging av hele Stavangerhalvøya. Den besto av en mur som sammen med store grøfter skulle hindre allierte panserstyrker som ble landsatt på Jæren å ta Sola og Stavanger. Muren ble bygget i 1943 og strakte seg helt fra vestkysten ved Harvalandsvannet, på tvers av hele Stavangerhalvøya over til Ganddal. Muren var stort sett bygget av stein og mesteparten ble fjernet etter krigen, med unntak av noen få steder. Integret i denne muren ligger også en bunker som huset tsjekkiske 4,7 cm kanoner. Muren over til Gandsfjorden var brutt noen steder av store grøfter, som over Skas-Hegre myra. Den best bevarte delen ligger på gården Dysjaland, den går langs Harvalandsvegen og består av mur og «vollgrav». Vollgraven skulle lure tyskerne til å tro at det var «hull» i muren.

Ved Tjelta kunne man passere gjennom muren, og derfor ble det oppført stillinger for å hindre gjennombrytning. Bunkere av typen R676 finnes det i dag 10 av i landet. Fire stykker ligger i Rogaland. I Sola er pansermuren med bunker R676 synlig både på vest- og østsiden av Fv510 sør for Dysjaland.

Russerhytten i Ølberg havn.
Kilde: Sola kommune.

Russerhytten

Tyskernes suksess gjennom rike felttog tidlig i Frankrike, Polen og ikke minst i Sovjetunionen i andre verdenskrig gjorde at mange fanger ble tatt. Disse hadde tyskerne bruk for til å bygge opp forsvarsanlegg, forlegninger, veier, flyplasser etc. De fleste som til Norge var russiske fanger.

De første av disse som kom til Sola ble forlagt privat på Åsen. Senere ble de forflyttet til krigsfangeleiren, på området som i dag er idrettsplassen på Sola. Flere av russerne omkom på grunn av sykdom, matmangel eller vannskjøtsel. Noen av disse ble også regelrett henrettet. Alle ble gravlagt på en liten gravplass på Åsen. De ble senere tatt opp og begravd på Eiganes gravlund. Russerrytten lå opprinnelig lenger inne på land, men ble flyttet til Ølberg havn allerede på 1950-tallet. Tre slike hytter lå ved Gjerdaberget, sørøst for Ølberg. I hver av disse tolvkantede hyttene bodde 10 til 12 russiske krigsfanger som arbeidet på de tyske krigsanleggene ved Ølberg. Dette er en av to kjente og bevarte russerhytter i dag. Russerrytta gir et bilde av historien til krigsfangene og hvordan de levde under dårlige forhold.

Pansemuren med grav.
Kilde: Asbjørn Husebø

2.6 SAMFUNNS- INSTITUSJONER

Sola er dagens politiske og administrative senter, med rådhus og kulturhus. Sømme husmorskole har tidligere vært en viktig institusjon i Sola. Skolen har fungert som er utdanningsinstitusjon for et større område gjennom store deler av 1900 tallet.

Sømme husmorskole. Kilde: Widerøe.

Lensmannsbolig på Meling.
Kilde: Sola kommune.

Husmorskolen på Sømme – Stavanger Amts husmorskole

I 1909 presset Stavanger Amt (forløperen til Rogaland fylkeskommune) på kommunestyret i Sola for at det skulle gis økonomisk støtte til en ny husmorskole. I 1911 kjøpte amtet bruk nr 14 på Sømme på i alt 120 da. Straks etter startet byggingen av et internatbygg på 24 rom. De gamle husene med driftsbygning og et stort heimemhus med ni rom kom i tillegg. Skolen tok opp 40 elever hvert halvår, i alt 80 elever, som ble gitt et fem måneders kurs. Det første kullet ble tatt opp våren 1912. I 1923 ble det satt opp et hus til, kalt Nyhuset. Husmorskolen var populær og tok opp elever fra hele fylket. Midt på 1930-tallet ble husmorskolen regnet som den største i landet. Under krigen ble elever og lærere evakuert, og undervisningen ble flyttet. Etter krigen var bygningene i dårlig forfatning, men bygningene ble satt i stand og drifta startet opp igjen høsten 1945. Utover 1960-tallet gikk elevtallet ned. Skolen ble pusset opp i 1968, men undervisningsopplegget passet ikke lenger inn under den nye loven om videre utdanning vedtatt i 1974. Samme høst ble en filialklasse i husstell under Sandnes yrkesskole lagt inn under administrasjonen til Sømme husmorskole. Høsten 1982 ble internatet avviklet, og i 2003 ble eiendommen solgt til private.

Sola gamle rådhus

Sola rådhus er tegnet av Gustav Helland, og ble oppført nord for Solakrossen i 1959/60. Gustav Helland var en av distriktets mest produktive arkitekter. Av liknende anlegg kan nevnes Rådhuseteateret i Sandnes (KINO) som han tegnet sammen med Brandsberg Dahl og Sandnes Rådhus. I Sola kommune har han også tegnet Sola kirke.

Lensmannsgårdene

Lensmannsgården på Sande (Sola)

Nord-Jæren hadde fire skipreider: Sola, Jåtun, Goa og Gand. I Sola førte den 6. lensmann i rekken, Hans Tøresson (1780 - 1858) Austrått til at lensmannsembetet i 1825 ble flyttet til Sande (bnr. 1). Det skipreide systemet ble avsluttet i 1850. Hovedhuset var oppført som et høyrest «Jærhus» i empire stil med dreide søyler, 8 m x 17 m langt, noe som er 4-5 m lengre enn vanlig. Det finnes to andre slike hus i Sola, et på Joa og lensmannsgården på Meling. I 1968 brant driftsbygningen ned. Kommunen kjøpte store deler av den gamle lensmannsgården i 1952. Etter fraflytting ble huset ramponert. Huset ble restaurert i 1975.

Lensmannsgården på Meling

Tunet, bolighuset og driftsbygningen ved den gamle lensmannsgården på Meling fra 1832 er blitt restaurert de seneste årene. Den gang lensmennene regjerte på gården lå den midt i allfarveien mellom Tananger og Stavanger. Lensmannen hadde da inntekter både fra jordbruket og fra virksomhet i Tananger. I sin tid var gården på 600 mål. (Kilde: Årsrapporter 1999 og 2004 Sola historielag).

2.7 KIRKER OG KIRKEGÅRDER

Religiøse ritualer og samlingssteder har til alle tider hatt en rolle i samfunnet. I Sola finnes det både middelalderkirker og kirker og gravlunder fra nyere tid.

2.7.1 MIDDELALDERKIRKER

Tjora gamle kirke og kirkegård – Tjorakrossene

På 1100-tallet sto det en trekirke på Tjora (første gang nevnt 1297) som var i bruk fram til 1842, da ble den revet. I tilknytning til kirken var det en kirkegård der det ble oppført fire steinkors. Sola er den kommunen med flest registrerte steinkors i landet, og steinkorsene på Tjora er helt unike i Norge. I dag står kun to steinkors igjen. Det antas at steinkorsene er fra det første forsøket på å kristne Norge, før kirkene ble bygd. Korsene viser tydelig tegn på kontakt med utlandet, særlig Skottland. Et av de i alt fire korsene står i dag utenfor Fana stavkirke. Det fjerde er ødelagt, men finnes på Arkeologisk museum i Stavanger.

Håland kirke og kirkegård

I middelalderen, trolig på 1200-tallet, var det også en kirke og kirkegård på Håland. Kirken ble revet og kirkegården nedlagt etter at den nye kirken med kirkegård på Sola ble tatt i bruk i 1842.

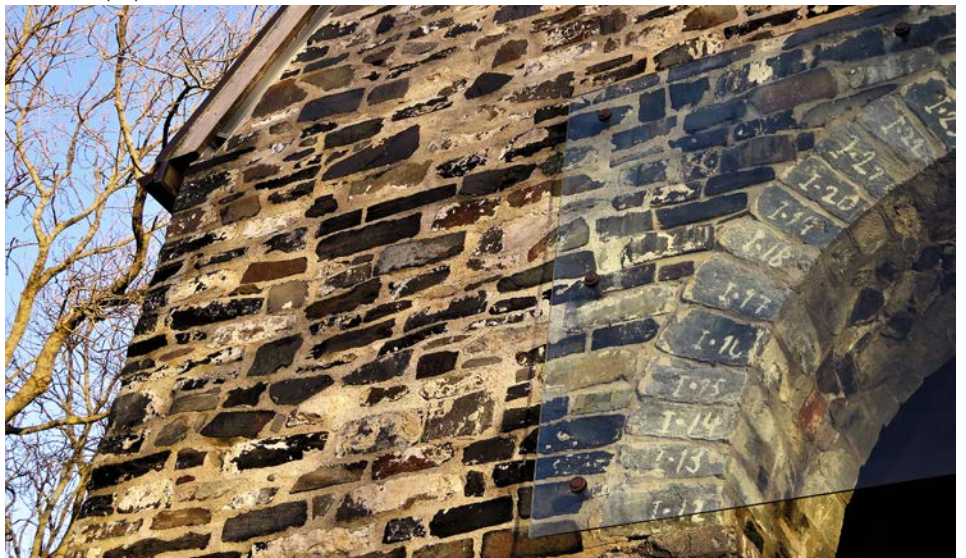
Sola ruinkyrkje

Sola ruinkyrkje, også omtalt som Sola gamle kirke, ble bygd en gang mellom 1120 og 1130 i stein. Kirka var i bruk frem til 1842. Kort tid etter dette begynte den å forfalle. Kunstmaleren Johan Bennetter kjøpte det som da var en kirkeruin i 1871, og bygde den om til privatbolig med atelier. Etter Bennetters død i 1904 flyttet familien Bennetter til et nytt hus som ble bygd i hagen. Omrisset av kjelleren fra dette huset er bevart som et krater sørvest for kirken, på innsiden av gjerdene. Etter okkupasjonen i 1940 bestemte tyskerne å rive det som igjen var blitt en kirkeruin, da denne kunne brukes som målangivelse ved angrep på flyplassen. Etter protester mot rivningen fra direktør Jan Petersen fra Stavanger museum, på vegne av Norsk forening til fortidsminners bevaring, ble det organisert en rivning under ledelse av arkitekt Gerhard Fischer. Han sørget for at det ble gjort en merking av alle de største og viktigste steinene i bygget. Klebersteinene som hørte til vinduer, dører og korbuer ble fraktet bort og oppbevart først på Ledaal og senere i krypten under Domkirken i Stavanger. Grunnmuren av kirkebygget ble beholdt i en høyde på ca 1 ½ meter. Resten av steinene som var igjen ble lagt inn i muren, og ble liggende som en steinhaul i årene etter krigen. I 1982 begynte Riksantikvaren i samarbeid med Sola kommune et opprydnings- og restaureringsarbeid. Dette ble avsluttet med en arkeologisk utgraving av kirkeruinen i 1986. Arbeidet med å restaurere kirken ble fullført i perioden fra 1992 til 1995.

2.7.2 ETTERREFORMATORISKE KIRKER

Sola ruinkyrkje. Kilde: Sola kommune

Tjorakrossene. Kilde: Sola kommune.

Betegnelsen brukes om kirker bygget etter reformasjonen i 1536. Fra da av fikk prekestolen en mer sentral plassering i kirkerommet, og kirkeskipet ble utstyrt med sittebenker. Det ble behov for mer lys, og vinduene ble større.

Ved begynnelsen av 1900-tallet beholdt kirkerommene i hovedsak sin tradisjonelle form og funksjon, selv om arkitekturen gjenspeilet endrede stiluttrykk. Etter første verdenskrig betydde dette nybarokk og nyklassisisme. På 1930-tallet kom funksjonalismens forenklete former, og kirkerom stadig oftere inspirert av internasjonale liturgiske og arkitektoniske strømninger.

Etter den andre verdenskrigs ødeleggelser fikk vi kirkebygg som først eksperimenterte med tradisjonelle langkirkeformer, men bygget i armert betong, som i Bodø (1956) og Molde (1957), for ganske snart å løse båndene til tradisjonen og skape helt nye liturgiske rom og former.

I Sola finnes det fem kirkebygg fra denne perioden:

Tananger kapell. Kilde: Asplan Viak.

Tananger kapell ligger i Tananger sokn i Tungenes prosti. Den er bygd i tre og oppført i 1879. Kirken har langplan. Kirken har vernestatus listeført. Arkitekt: Linstow type / J.H. Nissen.

Sola kirke ligger i Sola sokn i Tungenes prosti. Den er bygget i mur og ble oppført i 1955. Kirken har en langplan og 300 sitteplasser. Arkitekt: Gustav Helland.

Sørnes kirke ligger i Sørnes sokn i Tungenes prosti. Den er bygget i mur (teglstein) og ble oppført i 1977. Kirken har korsplan og 240 sitteplasser. Arkitekt: Tor Sørensen

Tananger kirke ligger i Tananger sokn i Tungenes prosti. Den er bygget i mur og ble oppført i 2002. Kirken har vifteplan og 400 sitteplasser. Arkitekt: Olav Urstad, AROS.

Ræge kirke ligger i Ræge sokn i Tungenes prosti. Den er bygget i mur (pusset) og ble oppført i 2009. Kirken har rektangelplan og 300 sitteplasser. Arkitekt: Henriette Sagland.

Ræge kirke. Kilde: Sola kommune.

2.8 FERIE OG FRITID

Ferie og fritid slik vi kjenner det i dag eksisterte i liten grad før slutten av 1800-tallet. Før dette var helgene viet til kirkelige handlinger. Sola er i dag en populær ferie og fritids-kommune.

2.8.1 STRENDENE

I Sola finnes mange fine sandstrender som Solastranden, Ølbergstranden, Vigdelstranden, Hellestøstranden og Bybergstranden. Fra 1840 kom kjøreveiene fra byen. Det var de mer velstående Stavangerborgerne som hadde råd til å kjøre hest og trille. Strendene lå lenge øde, men fra 1920-tallet begynte byfolk å ferdes til Solastranda i større grad enn før da Stavanger var inne i en vekstperiode rett etter hundreårsskiftet. Det førte til at flere fikk penger mellom hendene og mer fritid. På fine sommerdager var trafikken til Solastranda økende. Det er oppført hytter i deler av strandsonen.

2.8.2 SOLASTRANDENS NORDSJØBAD

Anlegget ble reist våren 1915 og tatt i bruk samme sommer. Det ble gitt skjenketillatelse og lov til å sperre stranda for andre enn gjestene på Nordsjøbadet. I førstningen var dette et tilbud til velstandsfolk. Dette ble endret i 1919 da åttetimersdagen ble innført, og folk flest fikk mer fritid. I 1924 fikk Nordsjøbadet opprettet bussrute fra byen. Nordsjøbadet ble utstyrt med fem-seks hotellrom, men i krisesituasjonen på 1920-tallet svarte ikke drifta seg. I 1927 ble anlegget solgt til dansken Axel Lund. Hotelldriften ble avviklet, og stedet omdøpt til Sola strandhytte. Stort sett hvert år etter Lund tok over, kom det til noe nytt på strandhytta. I 1930 kjøpte han hele røkesalongen fra det luksuriøse cruiseskipet «Mount Royal» som lå til opphugging ved Stavanger Skipsopphugging. Den satte han så opp igjen som et tilbygg til Sola Strandhytte. Salongen fungerte senere som dansesal. Utover 1930-tallet utvidet han stadig etablissementet. I 1932 ble strandhytta oppgradert til hotell, og fikk navnet Sola Strandhotell. Ikke bare foretok Lund utvidelser og moderniseringen, han gjorde også hotellet til en kulturell institusjon. Da fregatten Kong Sverre ble hugget opp, kjøpte Lund materialet fra skipet og bygde ny spisesal for hotellet, utendørs svømmebasseng, selskapslokalet Den Glade Laks og en nye gjestefløy kalt «Nye Fløyen» som sto ferdig i 1936. Ved krigsutbruddet i Polen i 1939 ble hotellet benyttet som innkvarteringssted for norske flyoffiserer. 9. april 1940 inntok tyske angrepstropper hotellet og benyttet til innkvartering frem til fredsslutningen i 1945. Allierte tropper brukte hotellet frem til slutten av 1946. Da var det meste av inventar og utstyr ødelagt. Våren 1947 sto hotellet igjen klart for å motta nye gjester.

Den nordre delen av hotellet, kalt Herregården, ble oppført og sto ferdig til bruk sommeren 1950. I 1952 satte forsvarret opp et annek, i dag kalt Axels Strandstuer etter en renovering i 1988. I 1950 opprettet Ellen og Axel Lund en stiftelse, og besluttet at Sola Strand Hotell skulle gå over til denne stiftelsen. I stiftelsens målsetning står det at hotellet skal driftes som et førsteklasses hotell, og deler av overskuddet skal gå til opplæring i hotell- og restaurantbransjen. 1951 flyttet Norsk Hotellfagskole til Sola Strandhotell. Deler av hotellet ble brukt som internat for studentene fram til 1982.

Solastrandens Nordsjøbad.
Kilde: Sola Strand hotell.

Ved svømmebassenget på Sola Strand hotell.
1935. Kilde: Sola Strand hotell.

2.9 NYERE ARKITEKTUR

Det er de siste tiårene blitt oppført en del nyere bygninger med stor arkitektonisk verdi i Sola. Noen av disse har fått kommunal byggeskikkpris, mens ett har vært nominert til Statens byggeskikkpris. Denne oversikten er ikke fullstendig, og må betraktes som en start på arbeidet med å sikre en oversikt over god, moderne byggeskikk i kommunen.

Sandeparken (Sola kommunes byggeskikkpris 2010)

Sandeparken består av et 18 dekar stort område med lavblokker, rekkehus og eneboliger. Anlegget er bygget opp rundt en park med felleshus og lekeplass. Anlegget er tegnet av arkitektene Hoem og Folstad. Landskapsarkitekt er Jens Petter Kofoed. Prosjektet ivaretar klimatiske og landskapsmessige utfordringer på Nord-Jæren.

Enebolig på Hellestøstranden (Sola kommunes byggeskikkpris 2004)

Med utsikt over Nordsjøen er dette huset skåret inn i terrenget. Dette gir en uhindret havutsikt fra offentlig vei på baksiden og beskytter bygningen fra de sterke vindene som blåser. Soverommene er organisert mot et naturlig skjermet uterom med fantastisk utsikt, mens stuen er etablert som en glasert amfi vendt mot horisonten. Arkitekt var Jarmund Vignæs, og bygget ble ferdigstilt i 2004.

Privatbolig i Erlingvegen 35 (Sola kommunes byggeskikkpris 2013)

Boligen er tegnet av sivilarkitekt Siri Refsland Tønnessen. Boligen ligger på en landbrukseiendom med beliggenhet mot Solastranden. Gårdstunet ligger på et flatt område av eiendommen med en skogkledd kulle som avgrensning nord og gårdsveien i sør som avgrensning til dyrket mark. Boligen består av to langstrakte volumer satt sammen med en liten vinkel i planet som bidrar til å skape uterom i tunet.

Hytte i Ausebakkveien ved Jåsund (Sola kommunes byggeskikkpris 2014)

Hytte på 95 m², tegnet av Stavanger-arkitekt Tommie Wilhelmsen. Det er lagt stor vekt på tilpasning til terreng, sol, vind og nærmiljø. Hytten er velskalert, stedstilpasset og utført i lokale materialer, samtidig som den har et arkitektonisk uttrykk av sin tid.

Clarion Hotel Air (Sola kommunes byggeskikkpris 2015)

Clarion Hotel Air ble offisielt åpnet i november 2015 og ble nominert til Statens byggeskikkpris for 2016. Bygget er tegnet av arkitektfirmaet KAP (Kontor for Arkitektur og Plan) Bygget er det høyeste bygget i kommunen og utgjør et nytt landemerke.

Sandeparken. Kilde: Sola kommune.

Erlingveien 35. Kilde: Sola kommune.

Havblikk. Kilde: Sola kommune.

Ræge kirke

Ræge kirke ligger på Tjelta. Den er bygget i mur og ble oppført i 2009. Kirken har rektangelplan og 300 sitteplasser. Arkitekt: Henriette Sagland, LINK arkitektur

Hellestø. Kilde: Sola kommune.

Oldermannsbakken 6

Sivilarkitektene Haga og Grov står bak dette bygget fra 2003.

Statoils gjestehus, Solastranden

Statoil bygget dette gjestehuset tett ved Solastranden i 2004. Sivilarkitektene Haga og Grov er ansvarlig for bygget.

Hus i kjede – Havblikk

Husene er robuste og gjenspeiler regional og nasjonal byggetradisjon, viser kontemporær arkitektur og utforsker fremtidens bolig, gjennom tekniske og arkitektoniske løsninger. Sjo fasting arkitekter har tegnet prosjekt på oppdrag av Optimera i 2015.

Ølberg Strandhager

47 kolonihagehytter med felleshus oppført i 2002-04 tegnet av Edward Andersen AS

APPLY kontorbygg på Forus

Kontorbygg for 1000 arbeidsplasser fordelt på 4-6 etasjer + kjeller, organisert rundt et trekantet atrium med form gitt av tomten: Solasplitten i vest, høyspenttrasé i øst og Næringsveien i sør. Fasadene er av prefabrikerte lettveggselementer i aluminium, kledd med 2-tone alucubondplater. Det er utvendig solavskjerming på alle fasader. Bygget har en svært energibesparende form og er tilknyttet offentlig fjernvarme og kjølenett. Arkitekt Brandsberg-Dahl – ferdig i 2013.

Sola kulturhus

Kulturhuset inneholder teatersal med orkestergrav, konsertsal, bibliotek, administrasjonslokaler, kafeteria og lokaler for Sola kulturskole. Den største salen kan ta opptil 450 personer. Kulturhusets beliggenhet nær Stavanger lufthavn Sola satte store krav til tekniske løsninger for å holde flystøy ute fra konsertsalene og opptaksstudio. Yttervegger er oppbygd av stedbygd betong som er isolert og utvendig forblendet med tegl. Taket er av betong med isolasjon og torv. Bygget har et totalt bruttoareal på cirka 6.800 kvadratmeter. Arkitekter AROS (nå Rambøll) – ferdigstilt i 1987.

Statoil gjestehus. Kilde: Sola kommune.

Oldermannsbakken 6. Kilde: Sola kommune.

Ølberg strandhager. Kilde: Sola kommune.

2.10 MUSEALE SAMLINGER

De museale samlingene har viktige kulturminner i sitt eie, og står i en særstilling når det gjelder å formidle Solas historie med ulike innfallsvinkler.

Jærmuseet

Driver i dag både Krigshistorisk museum og Flyhistorisk museum, som det jobbes for å få samlokalisert i Sømmevågen, to store og viktige museumssamlinger innen sine områder. Våren 2002 ble Jærmuseet åpnet som Vitensenter, og Flyhistorisk museum i Sola er et av anleggene i denne regional vitensentermodellen.

Sola flyhistorisk museum

Flyhistorisk museum (FMS) er en privat stiftelse som gjennom kommunen har en driftsavtale med Jærmuseet. Museet gir et unikt innsyn i norsk flyhistorie fra andre verdenskrig og fram til i dag. De besitter en samling med 30 historiske fly, samt ulike utstillinger. Museet holder til i en stor hangar ved Sola sjø.

Krigshistorisk museum

Er en privat stiftelse og har som FMS en driftsavtale med Jærmuseet. Krigshistorisk museum viser ulike gjenstander knyttet til livet under krigen og gir innsikt i hvordan tilværelsen fortonet seg både for innbyggerne og for de militære. RKM flytter sin utstilling til Sømmevågen i 2017, da det gamle torpedoverkstedet der er bygget om til utstillingslokale.

Kystkultursamlingen i Tananger

Kystkultursamlingen er i likhet med de to andre museene en privat stiftelse. Den gir innblikk i hvordan folk levde i Tananger i tidligere tider. Kystkultursamlingen holder til i Melingsjøhuset i Tananger. Museet disponerer 7 naust, over 40 bruksbåter fra 1800 -1900 tall hvorav 20 er restaurert til formidling gjennom bruk, deriblant 2 restaurerte losfartøy. På denne måten gir kultursamlingen et bilde av Tanangers historie og ivaretar ideen om troverdighet gjennom å vise gjenstander i de miljøene de hører til i.

Melingsjøhuset. Kilde: Asplan Viak.

Krigshistorisk museum. Kilde: Asplan Viak.

03

Kilder

A decorative graphic at the bottom of the page consisting of three horizontal rows of overlapping, rounded, scalloped shapes. The top row is dark orange, the middle row is a lighter shade of orange, and the bottom row is a very light, almost white shade of orange. The shapes are arranged in a staggered, overlapping pattern, creating a rhythmic, wave-like effect.

FORFATTER, UTGIVER OG ÅR**TITTEL/ DOKUMENTNAVN**

- Sola Kommune 1980..... Sola og Madla. Bygdebok 1-4.
- Svein Ivar Langhelle mfl. Sola Kommune 1983..... Soga om Sola og Madla I
- Svein Ivar Langhelle mfl. Sola Kommune 1983..... Soga om Sola og Madla II og III
- Birger Lindanger, Sola kommune 2011..... Soga om Sola 4
- Per Skjørestad, eget forlag 2002-2004..... Sola 1930-2000 bind I-III
- Sigurd Refheim/ Sola kommune 1974..... Gard og ætt i Sola
- Ragnhild Ormøy, Sola kommune 1997..... Sola Bilder 1860-1960
- Kristin Øye Gjerde, Sola kommune 2003..... I det regionale spenningsfelt (Sola energi 1913-1999)
- Atle Skarsten og Tor Erik Hansen,
Skalden forlag 2008..... Sola eldste historie
- Atle Skarsten og Odd Berge, Commentum
forlag 2015..... Sola, sjøen og krigen
- Atle Skarsten og Michael Stokke, Commentum
forlag 2010..... Blod og tårer – historien om sovjetiske krigsfanger og sivile
tvangsarbeidere i Rogaland 1941-1945 s. 6-59, 92-108,
160-348
- Jan-Petter Helgesen, Dreyer bok 2012..... Sola i krig og fred
- Atle Skarsten, Rogaland historielag 2014..... Ætt og heim 2014 s. 135-168 (Hummeren – Tanangers fugl
føniks)
- Bjørn Myhre, 1979..... «Frå haug ok Heidni» nr.3, 1979 s. 230.
- Birger Strand, Per Jonsson mfl, Luftforsvaret 2002..... Sola Flystasjon – militær aktivitet ved Sola flyplass 1934-2002
- Åse-Marie Nesse, Birger Lindanger, Bjørn Myhre, Franscesco
Kjellberg, Sola kommune 1987..... HAFRSFJORD – fra rikssamling til lokalt selvstyre
- Aksel Eggebø, 1992 [http://www.nb.no/nbsok/
nb/2d53170d635fd4b38e6cfd134a71cf9.
nbdigital?lang=no#0](http://www.nb.no/nbsok/nb/2d53170d635fd4b38e6cfd134a71cf9.nbdigital?lang=no#0) Vatnet som ble by
- Inge Særheim, Arkeologisk museum, UiS 2015..... Jærstrendene Namn og stader
- Helge Schjelderup, 2009..... Terminalbygget. Sola sjøflyplass. Bygningshistorisk utredning.
Utarbeidet for Avinor 2009.
- Ettrup, Ritterbach, Schellenberger (2005)..... Festung Stavanger s. 92-95, s. 264-265.

DATABASER OG NETTSIDER

- Riksantikvarens database Askeladden og SEFRAK-registeret www.asketadden.ra.no
- Sola kommunes kartportal..... http://kart.sola.kommune.no/gislinewebinnsyn_sola/
- Jærmuseet/ Sondre B. Hvam..... Informasjon om kald krig i Sola
- Sola Historielag - Informasjon på nettsiden samt Sola historielags skriftlige innspill til planarbeidet..... <http://www.solahistorielag.no/cmsmadesim/>
- Sola historielag:
 - Bronsealderens symboler..... <http://www.solahistorielag.no/cmsmadesim/index.php?page=spor-av-religion>
 - Domsteinanen på Sola..... <http://domsteinane.sola.kommune.no/side1.html>
- Middelalderkirker og -klostre i Rogaland..... <http://www.norge.sandalsand.net/middelalderkirker-og-klostre-i-rogaland/>
- Sola flymuseum..... <http://www.flymuseum-sola.no/>
- Oljehistorie..... <https://www.regjeringen.no/no/tema/energi/olje-og-gass/norsk-oljehistorie-pa-5-minutter/id440538/>
<http://www.norsketroleum.no>

LINKER**PLANER OG PLANDOKUMENTER**

- Sola kommune 2015..... Fortid, kunnskap og opplevelser. Kulturminner i Sola. Planprogram Plan 6006 Kommunedelplan for kulturminner Sola kommune 2016-2026
- Sola kommune 2014..... Kommuneplan 2015-2026
- Sola kommune 2005..... Kulturminnevernplan for Sola kommune 2007-2013
- Forsvarets bygningstjeneste/ Forsvarsbygg (2000)..... Fra Landsverneplan for Forsvaret
 - 112403 Sola land og Sola sjø
 - 112404 Ølberg
 - 112410 Åsen
- Avinor (2009)..... Landsverneplan for Avinor: Kulturminner på norske lufthavner

TITTEL/ DOKUMENTNAVN

